

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ЮНАКІВ.....	7
1.1.Поняття гендеру та гендерної ідентичності.....	7
1.2.Основні підходи та теорії дослідження проблеми формування гендерної ідентичності.....	11
1.3.Фактори розвитку гендерної ідентичності у юнацькому віці.....	20
1.4.Психологічні властивості гендерної ідентичності.....	24
Висновки до Розділу I.....	29
РОЗДІЛ II. МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ЮНАКІВ.....	31
2.1. Загальний опис методичного інструментарію.....	31
2.2. Опис та характеристика емпіричного дослідження.....	34
Висновки до Розділу II.....	37
РОЗДІЛ III. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ЮНАКІВ.....	38
3.1. Результати та їх інтерпретація.....	38
3.2. Зміст програми розвитку гендерної ідентичності юнаків.....	55
Висновки до Розділу III.....	59
ВИСНОВКИ.....	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	64

ВСТУП

Дослідження гендеру та гендерної ідентичності є досить важливим у сучасному світі, оскільки є важливою сходиною до формування толерантного, демократичного суспільства, у якому панує свобода слова та самовизначення, рівності прав та покращення соціального устрою.

Гендер у сучасному суспільстві формує ситуацію, у якій люди відходять від класичного стереотипного сприйняття ролі та поведінки хлопчика та дівчинки, формує рівні та адекватні правила існування людей різної статі в світі. Поширення знань на тему гендерних особливостей дасть змогу виховувати у дітях потяг до партнерських, рівних та відповідальних стосунків, у яких будуть цінуватись норми права, морально етичні норми та покращуватись стан родинних стосунків та дитячого виховання.

Період юнацького віку є вкрай важливим для того, аби сформувати у людини уявлення про власну гендерну ідентичність. Людина пізнає самого себе та інших людей, формує свої погляди на життя, активно користується критичним мисленням та відходить від нав'язаних патернів поведінки у родині. Головним досягненням цього віку є саме визначення себе як повноцінного представника певної статі та гендеру.

За словами багатьох дослідників, що займались вивченням гендерної ідентичності, саме юнацький вік є віком остаточного та фундаментального самовизначення та становленням гендерної ідентичності. Людина у юнацькому віці переживає вхід до соціокультурного пласту власної статі, що в психотерапії прийнято вважати «чоловічим» та «жіночим світом». Людина усвідомлює власну приналежність до одного з цих «світів», формує особливості своєї поведінки з погляду на норми, що прийняті для його гендерної особливості, формує особливу соціальну роль та продовжує дотримуватись неї і в подальшому.

Також для цього віку характерним є визначення вектору подальшого розвитку. Людина визначає для себе власну картину жінки та чоловіка в умовах сучасного світу, створює власні норми та цінності, якими має керуватись по життю. Для статевої та рольової поведінки, її становлення та розвитку юнацький вік є найбільш адаптивним. Люди у цьому віці є більш схильними до змін у власній поведінці, критичної оцінки тих еталонів, що були нав'язані у школі та у родині та наслідування програм поведінки, що актуалізуються у компанії однолітків.

За розвиток та становлення ідентичності відповідальність лягає на саму особистість, тому що у юнацтві людина вже здатна сама давати оцінку діям та патернам поведінки, свідомо обирати належність до певної статі та гендеру, та обирати, чи підкорюватись тим стандартам проявів маскулінності та фемінності, що диктує сучасний світ.

В першу чергу, існування гендерної ідентичності відтворює у людини розуміння приналежності до якоїсь соціальної групи, самосприйняття себе, як частини великого пласту соціуму, частиною чогось. Таке усвідомлення допомагає з вирішенням потреби у соціалізації. Свідомо, людина включає себе у певну роль та групу, оточуючи себе іншими людьми, що частіше за все погоджуються з цим місцем, тому що приєднання до «світу» є соціально прийнятною стороною соціалізації.

На сьогодні проблема гендерної ідентифікації є вкрай актуальною, оскільки сучасні обставини в Україні, а саме воєнний стан та воєнні дії на території всієї України вимушують всіх людей прийняти важливе рішення: «хто я у цій війні?» Зараз часто можна побачити, як жінки вирішують повернутись до більш традиційних та старих норм поведінки, таких як: берегиня домашнього вогнища, мама, захисниця для власних дітей, вірна дружини та хазяйка. Проте також ми бачимо жінок, які йдуть на фронт, які змінили для себе соціальні

установки, зробили вибір на користь більш маскулінної поведінки та стали відігравати роль захисниць, воїнів.

Така сама ситуація відбувається і зі сторони чоловіків, де більшість прийняла рішення захищати країну, повернутись до традиційних ролей захисника, годувальника, героя, проте є і ті, що обрали для себе інші ролі, такі як: тато, оберіг, син та ін.

Таким чином, ми вважаємо, що проблема гендерної ідентифікації є дуже багатокомпонентною та складною і потребує більш детального дослідження.

Об'єкт дослідження: гендерна ідентичність

Предмет дослідження: психологічні властивості гендерної ідентичності у юнаків

Мета дослідження: визначити психологічні властивості гендерної ідентичності у юнаків різного професійного напрямлення

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз особливостей гендерної ідентичності у юнаків

2. Провести емпіричне дослідження психологічних властивостей гендерної ідентичності юнаків та порівняти гендерні особливості юнаків різного професійного напрямлення

3. Зробити аналіз та інтерпретацію отриманих результатів

4. Розробити програму розвитку гендерної ідентичності у юнацькому віці

Характеристика вибірки: у дослідженні взяли участь 40 юнаків від 18-24 років, 20 юнаків з гуманітарною професійною напрямленістю та 20 з технічною. В дослідженні прийняли участь студенти з різних вищих навчальних закладів міста Києва.

Діагностичні методики дослідження:

1. Методика "Гендерна біографія" І. Кліценої

2. Статеворольовий опитувальник С.Бем

3. Методика виявлення особливостей полорольової поведінки
А.Хейлбруна

4. Методика вивчення гендерної ідентичності (МІГІ) Л. Шнейдера

Методи математичної статистики:

1. Метод дискрептивного аналізу

2. Метод проведення порівняльного аналізу U-критерій Манна-Уїтні

Теоретико-методологічна основа дослідження. Теоретико-методологічною основою дослідження послужили результати дослідження проблеми становлення гендерної ідентичності у юнаків, що висвітлені в працях М. Боришевського, С. Вихор, В. Гайденко, Г. Гарфінкеля, Т. Говорун, Е. Гоффмана, І. Іванової, О. Кікінежді, І. Кон, В. Кравця, І. Мунтяна, І. Романова , О. Цокур, Л. Штильової, Т. Яценко.

Практична значущість роботи. Результати дослідження дають підґрунтя для розробки та впровадження програми розвитку гендерної ідентичності у юнаків, подальше використання її у психолого-педагогічній роботі із особами юнацького віку.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ЮНАКІВ.

1.1. Поняття гендеру та гендерної ідентичності

Термін «гендер» в слов'янських мовах не має дослівного перекладу. Наразі, поняття гендеру означає розглядання будь якої з статей в контексті соціокультурного та соціального оточення.

В сучасній науковій літературі часто можна побачити, що поняття статі та гендеру ототожнюють, зводять майже до синонімічного значення, хоча між ними є неймовірна різниця, що зводить поняття гендеру до окремого, самостійного поняття, що має власні характеристики та особливості [12].

Тлумачення поняття «стать» представляється як сукупність ознак організму, що анатомічно відрізняють будову тіла чоловіка та жінки завдяки різниці у функціях та зовнішньому вигляді статевих органів, росту волосся, особливостей структури тіла, м'язової конституції [7].

Важливим зауваженням при розгляданні цих понять є те, що стать є виключно фізіологічною, біологічною ознакою організму, що закладається при народженні. Статеві відмінності закладені генетично різницею у генетичному коді, різністю системи розмноження та зовнішнім виглядом. Стать не можна обрати, людина з нею народжується [32].

В той же час, поняття гендеру має інше пояснення. Це похідна від соціального, це поняття, що було штучно створено в соціумі та не має жодних статевих, біологічних чи фізіологічних проявів. Гендер – це свідомий, обраний людиною тип поведінки, уподобань. Можна сказати, що це ті норми поведінки, що прийняті для чоловіка або жінки у сучасному суспільстві та з якими людина знайомиться та які переймає в процесі дорослішання та соціалізації за допомогою виховання батьків, перебування у колективі, навчання та

перебування у колі однолітків, серед яких гендер та гендерні особливості є досить важливим, для формування стосунків та зв'язків [15].

Дослідження статі в якийсь момент потребували в розділенні понять гендеру та статі, і першим дослідників, хто зміг провести чіткий кордон між двома цими поняттями був Р. Столлер. Для нього було важливо розділити ці поняття та почати їх дослідження як окремі частини вивчення різних наук. На його думку поняття статі є власне біологічним та вважається генетичною ознакою людини і не має вивчатись та аналізуватись з точки зору інших наук, а для соціології, психології та педагогіки важливе вивчення саме поняття гендеру та його особливостей для розуміння сутності різниці у поведінці та соціальних проявах [11].

У психологічній літературі гендер є не одномірним явищем, а тим – що складається з багатьох елементів та потребує розгляду з усіх боків, зважаючи на вік, особливості життя, особистісні характеристики.

Наведемо приклади тлумачення поняття «гендер»:

1. Гендер – певна модель поведінки людини, що була нав'язана соціальним устроєм та культурою, в якій людина народилась та виросла.

2. Гендер – це стереотипна, прийнята у певному суспільстві норма поведінки та зовнішнього вигляду чоловіка або жінки у певних обставинах, що визначає її провідну роль у соціумі, її вподобання, цінності, бажання, цілі, зовнішність та погляди.

3. Гендер – це впровадження рівних прав між різними статями, зводячи поняття «чоловік та жінка» до поняття «представник гендеру», що розмежовує поняття дискримінації або приниження однієї з статей.

4. Гендер – соціальна ідентифікація з представниками власної статі, набування схожості на них та входження у «жіночий» або «чоловічий» світ [21].

Дж. Мані у своєму дослідженні зазначав, що: «гендерна ідентичність визначається базовою структурою соціальної ідентичності особистості, та

характеризує індивіда з погляду його належності до чоловічої або жіночої групи. Фактично є самоідентифікацією індивіда з тим чи іншим гендером, внутрішнім самовідчуттям як чоловіка, жінки або когось проміжного (бігендерного або кроссгендерного самовідчуття)» [7].

Ця точка зору сходиться з ідеєю гендерної ролі, що складається з складових зовнішнього прояву та внутрішньої узгодженості з певним гендером, та ототожнення себе з іншими представниками того самого гендеру.

Так само, люди вважають прояв гендерної ролі у тих моментах, які можна побачити та відстежити. Фактично, людина може вважатись представником якогось гендеру тільки тоді, коли її формат поведінки, зовнішнього вигляду та стилю. Тобто, якщо жінка відчуває себе представником жіночої гендерної ідентичності, їй комфортно називати себе жінкою та вести себе як жінка, то для себе вона є представником жіночого гендеру. Проте для людей навколо жінка є представником жіночого гендеру тільки тоді, коли окрім самовідчуття жінка демонструє ще і притаманні для жіночого гендеру стиль поведінки, зовнішній вигляд [24].

Гендерна ідентичність як поняття було введено та розроблено дослідником Дж. Мані для того, щоб описати саме відчуття людини як представника певної статі, саме свідомий внутрішній вибір та признание себе як жінки чи чоловіка [3].

Гендерна ідентичність – це одна з головних понять у формуванні повноцінної особистості на ряду з іншими видами ідентифікації, такими як: соціальна, рольова, статева, та ін.

Вона формує людину з середини та створює певну ідентифікацію відносно соціуму, в якому людина проживає, статі та гендеру, до якого відносить себе, моральних та етичних норм, які людина присвоює та якими керується у процесі життя [22].

Так само поняття гендерної ідентичності можна включити до поняття Лоя концепції», оскільки це поняття окрім соціального оточення та норм поведінки включає сексуальну орієнтацію, стереотипізацію, вподобання у сексуальному житті, переваги, взірці, на які спирається людина під час визначення себе як представника та складової певного суспільного устрою.

Людина формує власну поведінку, зовнішність, манеру спілкування, цінності, етичні норми та погляди, виходячи з соціуму в якому зростала та виховання, яке надавалося дитині батьками. Також прояви фемінності та маскулінності формуються у дітей за допомогою казок та мультиків, іграшок та ігор, що існують «для дівчат» та «для хлопців». Через них сприймається роль жінки та чоловіка, формується розуміння того, як представник того чи іншого гендеру має себе поводити, як виглядати та яким сценарієм слідувати [20].

У своїх дослідженнях Е. Гідденс прийшов до висновку, що: «ідентичність - не закінчений процес, оскільки вона повинна постійно відтворюватися і трансформуватися, забезпечуючи адекватність існування» [24].

Таким чином, поняття гендерної ідентичності розглядалось багатьма дослідниками протягом декількох сторіч. Дослідники намагались відділити це поняття від поняття біологічної статі та отримати певну характеристику поняття гендеру, не прив'язуючись до біологічних чи фізіологічних особливостей, що допомогло визначити це поняття як соціокультурний феномен та отримати чітке формулювання поняття гендеру та гендерної ідентичності задля більш детального вивчення цього поняття в зв'язку з іншими ознаками та особливостями особистості чоловіка та жінки, визначення їх психологічних та соціальних відмінностей та створення системи толерантності по відношенню до представників іншого гендеру та можливості вступити на шлях рівності у правах для чоловіка та жінки у сучасному суспільстві [31].

1.2. Основні підходи та теорії дослідження проблеми формування гендерної ідентичності

В сучасній науці вивчення поняття гендеру та ідентичності найбільш повно розглядаються з трьох різних підходів:

- біологізаторський;
- соціобіологізаторський;
- соціокультурний [14].

До першого підходу відносяться точки зору, що пов'язані з біологічним походженням поняття статі. Тобто, особливості статевої різниці обумовлені виключно біологічними особливостями, що закладені від народження. Цей підхід був першим, що виник як підхід у сучасному розумінні, і загалом це зрозуміло, оскільки люди раніше звертали увагу на існування зовнішніх, очевидних відмінностей, особливо не зважаючи на інші причини розрізнення [10]. Г. Гейманс та Є.О. Аркін зауважили, що головною ознакою різності статей можна зазначити саме різність в статевих органах, фізичній силі, будові тіла, розміру, можливість вагітності, менструації та ін.

У процесі подальшого розвитку психології, центральним підходом до вивчення поняття статі та сексуальності став психоаналіз. Його представники, а особливо З. Фройд приклали безліч зусиль для розмежування поняття гендеру саме з боку психологічної складової, він досліджував конкретно гендерні особливості, що притаманні різним людям, навіть до того, як цей термін взагалі з'явився у науковому обігу [20]. З точки зору психоаналітичного підходу саме поняття гендеру розглядалось як тотожне поняття до поняття «стать», а ось поняття гендерної ідентичності вже знаходило своє відображення як продукт психосексуального розвитку людини, його травматичного досвіду. До того ж, проблема цієї теорії була в тому, що вона абсолютно не зважала на соціальну

складову життя людини та знецінювала його вклад у розуміння людиною своєї ідентичності [13].

Виходячи з висновків, до яких дійшли представники психоаналізу, шляхи гендерної ідентифікації дітей різної статі – різні. З. Фройд зауважував, що: «в ранньому дитинстві і хлопчики, і дівчатка ідентифікують себе з матір'ю, але у віці від трьох до п'яти років починають ідентифікувати себе з батьком своєї статі» [27]. Таким чином, цей процес вирішує внутрішньоособистісний конфлікт, який переживає дитина. Його виникнення пояснюється тим, що дитина відчуває потяг до одного з батьків такої самої статі та відчуває ревності та злість до представників протилежної статі батьків [6].

Коли відбувається процес ідентифікації, дитині необхідно мати взірець такої поведінки. Частіше за все їм стає мама чи тато, але за відсутності одного з батьків своєї статі, цю роль на себе може перейняти дідусь, тренер, хрещений і т.д. Дитина має перейняти патерни поведінки представника своєї статі, «ідентифікуватись» із ним, як вважали представники теорії. Тільки за таких умов відбувається зріла та ефективна гендерна ідентифікація та переймається гендерно типова поведінка [16].

Послідовники психоаналітичного підходу намагались розширити цю теорію, вони намагались знайти нові можливості дослідження гендерних змін та тим самим відкрили для себе соціальні чинники гендерної ідентичності.

Одним з головних представників теорії, що об'єднувала у собі поняття біологізаторського та соціального підходів був Е. Еріксон [23]. Він був першим, хто ввів в науковий обіг термін «нормативна криза» та досліджував її зі сторони пошуку власної ідентичності, пізнання себе, самовідчуття себе як представника певної соціальної ніші. Він писав, що цей процес відбувається найбільш гостро саме у підлітковому та юнацькому віці, у тому віці, що характеризується сильними гормональними змінами та самоідентифікації себе,

як представника належного до одного з гендерних класів: чоловічий чи жіночий.

Відтворення ідентичності на думку Е. Еріксона відбувається шляхом експериментального застосування всіх можливих ролей та примірювання їх на себе. Людина в підлітковому віці випробовує себе на можливість відігравати певну роль у своєму житті, саме тому, підлітки часто знаходяться в ситуації невизначеності, страху, часто змінюють стиль, починають сварки, стають більш агресивними або замкненими. По проходженню цього періоду людина обирає для себе певну модель поведінки, яка виявляється для неї найбільш комфортною і починає розвиток патернів поведінки, виходячи з обраної ідентифікації, спираючись на взірцеві мотиви та соціальну ситуацію [11].

Також існують ті люди, які можуть зовсім не переживати впливу кризи ідентичності. Це, частіше за все, люди, що не намагаються йти проти системи та обирати власний шлях розвитку, а просто переймають типову поведінку для своєї сім'ї, наслідуючи всі норми та традиції, що були у родині.

На відміну від точки зору З. Фрейда, де головним елементом був трикутник батьків та дитини, то тенденція Еріксона – розглядання особистості в зв'язку з великим колом соціального оточення, вивчаючи вплив всіх оточуючих факторів, включаючи етнічні традиції, взаємини та культуру країни, у якій дитина зростала. Він вважав, що абсолютно всі навколишні фактори мають прямий вплив на становлення та пошук ідентичності людини [3].

Наступним напрямком у вивченні поняття гендеру виступили представники біхевіоризму. Представники такого підходу, такі як Дж. Уотсон і Б. Скіннер вважали головним елементом гендерної ідентифікації переймання поведінки. На перетині ідей таких підходів як біхевіоризм, соціальне навчання та когнітивного, з'явився абсолютно новий підхід в дослідженні гендеру та ідентичності – соціокультурний [10].

До соціального підходу можна віднести марксистські та неомарксистські течії дослідження, представленими такими дослідниками як Г. Гибиш та М. Форверг (теорія статево-рольової диференціації), а також І. Гоффман (концепція драматургічного інтеракціонізму).

Згідного даного напрямку досліджень особливості гендерної поведінки визначаються на основі різних способів виробництва, які характеризують окреме конкретне суспільство.

З точки зору підходу соціального научіння, гендерна ідентичність виникає як наслідок проживання дитини у родині та заохочення до поведінки, що притаманна представникам певної статі. Виховання дитини певної статі у родині частіше за все передбачає позитивне підкріплення «дівчачої» чи «хлопчачої» поведінки, та ігнорування, чи негативне підкріплення поведінки, що не підходить до рольової поведінки дівчинки чи хлопчика [3].

Когнітивісти вважають, що дитина має сама усвідомити власну гендерну приналежність, та в процесі життя та розвитку, використовуючи родину, соціальне оточення, ідентифікацію з батьками та особистий вибір. Вони вважають, що дитина досить свідомо для особистісного вибору ідентифікації та гендерної ідентичності [17].

Драматургічний інтеракціонізм – це підхід, що вивчає проявлення маскулінного та фімінного. Представники цього підходу визначають особливості прояву гендерного потенціалу у спілкуванні та поведінці.

І. Гоффман зазначає: «існує поняття гендерний дисплей, що є культурно детермінована та соціально зумовлена багатоманітність проявів статевої приналежності на рівні міжособистісного спілкування; це різноманіття уявлень і проявів «чоловічого» і «жіночого» в міжособистісній взаємодії. Гендерний дисплей — або конвенційний прояв чоловічого та жіночого — не може бути зведений до поєднання мови, міміки, костюма та гриму. У цьому і полягає загадка конструювання гендеру — кожна хвилину, беручи участь у «маскарадї»

представлення власної статі, люди роблять це таким чином, що гра за правилами здається природним проявом людського Я» [40].

Представники різних соціальних прошарків, різних культур, різних етнічних та культурних цінностей, з його точки зору матимуть різні гендерні дисплеї, що робить неможливим спирання виключно на біологічний фактор при виділенні поняття гендеру чи гендерної ідентичності [26].

Сандра Бем у 60-70х роках написала роботу, що стала революційною у дослідженні гендерної ідентичності як такої. Вона вважала, що гендерна ідентичність є певним конструктом, що утворюється та розвивається завдяки включенню «я концепції» дитини в гендерну сітку, що також формується з віком та розвитком дитини, і її знаходженням в певному соціальному оточенні [18]. Існування гендерної схеми як такої полягає у засвоєнні гендерної ролі та накладання патернів поведінки, відносно цієї ролі на актуальну реальність, оточуючих людей та головних стереотипів, що панують у суспільстві, у якому людина проживає [40].

Головною метою С. Бем було вирішити проблеми, з якими зіткнулись представники інших теорій, що до цього розглядали проблему гендерної диференціації.

Вивчаючи ідеї та роботи З. Фройда, вона дійшла до висновку, що його погляди занадто радикальні та занадто зосереджено на суто біологічному прояві статі та статевої конституції. Вона вирішила змінити цей підхід, та вважала, що гендерна ідентичність – особливий конструкт, що складається з декількох елементів: соціального оточення та когнітивного розвитку та не можуть існувати окремо один від одного [20]. Завдяки поєднанню цих впливів виникло поняття гендерної схеми, у яку входять всі вищезазначені складові.

На її думку, успішне проходження та набуття гендерної ідентичності залежить не тільки від прямого входження людиною в свою гендерну

ідентичність (ідентифікацію зі своєю статтю), а ще й отримання власних особистісних рис, які є андрогінними, та створюють повноцінну людину, що має соціально прийнятні риси своєї статі та змішані риси.

Проте теорія Бем також була часто критикована іншими дослідниками. Загалом критика звучала на адресу того, що людина виступає пасивним суб'єктом, яка чекає на вплив зовнішніх обставин, на спираючись на власні відчуття та зміни. Критики вважають, що вона не звертає увагу на внутрішні зміни в середині самої людини та не ставить їх в перелік факторів, що впливають на становлення гендерної ідентичності [32].

Джудіт Батлер, Ів Кософські Седжвік і Елізабет Гросс стали представниками нового прогресивного підходу з погляду на становлення гендерної ідентичності. Вони створили: «квір-теорію, теорію перформативності гендеру» [25]. У своєму трактуванні вони виділили такі основні положення:

1. Гендер, стать та сексуальність не можна розглядати як залежні, впливаючі одне на одного фактори, а мають вивчатись як окремі, організовані частини, що мають власні функції, структуру та не пов'язані одне з одним;

2. Не зосередження на формуванні певної норми у питаннях гендеру та статі, поведінки та зовнішнього вигляду. На їх думку, питання гендерної ідентичності – особистий конструкт, який формується як унікальна структура особистості;

3. Гендерна ідентичність має вивчатись та розглядатись, як активний процес, що не є пасивним станом, або приходить в один момент та стає частиною людини, вона так само розвивається та розширюється, разом з людиною;

4. Гендерна ідентичність та гендер має розглядатись як базова ознака, що може відрізнити людину від інших, так само як раса, інвалідність, релігійна приналежність та ін. [27].

Таким чином, поняття гендерна ідентичність означає той вид ідентичності, що відносить людину до однієї із соціальних груп, що поділяються за ознакою статі – чоловічої або жіночої. Прийняття та відповідність прийнятим у актуальній світовій культурі ідеалам жінки та чоловіка, їх якостей, зовнішніх та внутрішніх характеристик [18]. Це здатність людини опанувати соціальну роль чоловіка чи жінки, здатність прийняти та бути задоволеним рівнем статевої зрілості та особистісної ідентифікації себе як представника групи своєї статі [41].

Отже, становлення гендерної ідентичності – це активний та свідомий процес, який людина переживає ту свідомому віці та жодним чином не співвідноситься з процесом зовнішнього впливу чи зосередження на зовнішніх настановах [3].

Юнацтво, як віковий період є вкрай відповідальним та важким для особистості через кількість особистісних, внутрішніх та зовнішніх змін, що переживає людина. Переживання юнацького віку часто пов'язують із почуттям спустошеності, невпевненості, страху, ризиків та розчарувань. Цей етап характеризується формуванням почуття власної належності до існуючих соціальних груп, закладання особистісних норм поведінки та самосприйняття, що ми звикли називати ідентичністю.

У цьому віці труднощі з самоідентифікацією виникають через те, що знайти себе, сформувати власну ідентичність та визначитись із своїм призначенням на тлі такого скудного досвіду прожитого життя вкрай важко [11].

Головною потребою в юнацькому віці є визначення себе як представника певної статі, усвідомлення своєї ідентичності як чоловіка чи жінки. Це називається гендерною ідентичністю.

Набуття та розвиток гендерної ідентичності припускає здатність людини перевести поняття соціальної норми для чоловіка або жінки із зовнішніх, нав'язаних та неоднозначних понять на рівень власного самовідчуття. Тобто людині необхідно прийняти та відчутти себе «справжнім» чоловіком або жінкою. Це є однією з головних задач, яку ставить перед собою феномен гендерної ідентичності [27].

Багато дослідників протягом декількох десятиріч вивчали поняття гендерної ідентичності, особливо спираючись на ідентичність у юнацькому віці. До таких дослідників можна віднести: О. Вороніну, В. Гайденко, Г. Гарфінкелю, Е. Гоффмана, В. Кравця, Л. Штильову, що вивчали це питання з точки зору педагогіки та психології; Т. Говорун, О. Кікінежді, І. Кон, О. Ярська-Смирнову, що мали уявлення про гендерну ідентичність як про частину освітнього процесу та необхідну складову навчання; С. Вихор, Л. Ковальчук, Т. Яценко, що займались визначенням та дослідженням цього поняття саме у юнаків [30].

Вітчизняна психологія також мала дослідників, що займались питанням гендерної ідентичності у юнацькому віці. Статева свідомість, її формування, розвиток та поява висвітлюється в працях видатних вітчизняних дослідників, таких як: Т. Бессонова, М. Боришевський, О. Кононко, О. Сухоленова. З точки зору психології, поняття статі вивчалось В. Авраменковою, Т. Говорун, О. Кікінежді, Т. Юферовою. Також популярними були дослідження міжстатевих відношень та їх розвитку, оскільки формування стосунків говорило про готовність людини до ідентифікації власного гендеру та початок стосунків, у яких людина точно розуміє, яку роль виконує. Такими дослідженнями займались: В. Каган, Л. Мороз [23].

Найбільшого успіху в своїх дослідженнях на тему проблем та труднощів із гендерною ідентичністю досягли Ю. Альошина, Т. Гурлева та І. Романова. Вони досліджували саме проблеми, із якими зіткаються юнаки на теренах

досягнення гендерної та статевої ідентичності та пропонували можливі способи боротьби з цими проблемами [16].

Проблеми у формуванні та створенні ідентичності виникають не тільки як біологічна складова, так само не це може впливати соціальне оточення. Навколишнє середовище та соціально прийняті норми часто заважають людині бути тим, ким вона себе відчуває, що стає джерелом багатьох проблем, які існують на сьогодні у підлітковому віці [11].

І. С. Кон зазначав, що: «гендер – це інтерналізована система статевих ролей, у світлі яких індивід розрізняє критерії «чоловічого» та «жіночого», оцінює себе за цими критеріями, претендує на відповідну діяльність, соціальний статус тощо» [7].

В. В. Москаленко говорить про те, що: «гендер – це соціально-психологічне поняття, яке визначає статус людини з точки зору маскулінності або фемінності» [25]. Де маскулінність – це виключно сукупність рис, що притаманні чоловікам, а фемінність – жінкам.

На думку Е. Гідденса, гендер – це виключно соціально культурний конструкт, що виник у соціумі та засвоюється дитиною впродовж першої частини життя, спостерігаючи, за прикладами поведінки чоловіка та жінки у родині та переймаючи їх. Так само, на гендерну ідентичність дитини впливають соціальні норми та стереотипи, що дитина чує та спостерігає з самого дитинства у книжках, мультфільмах та фільмах. Також на дитячих майданчиках модно помітити серйозну різницю поведінки батьків з хлопчиками та дівчатами. Всі ці сигнали зчитуються дитиною на несвідомому рівні та запам'ятовуються на все життя, провокуючи подальше присвоєння собі патернів «стандартної» поведінки для кожної статі [19].

Присвятивши багато досліджень темі гендеру, дослідники зійшлись на декількох висновках:

1. Гендерні стереотипи та соціальне відношення до цього феномену набагато більш сильні, а ніж расові

2. Існування гендерних стереотипів не можна не враховувати, оскільки представники соціальних груп приймають їх [27].

Поняття гендерної ідентифікації має певні стадії та етапи, оскільки це активний та тривалий процес, що не може проходити за декілька секунд.

Виділенням етапів появи та формування гендерної ідентичності займався С. Томпсон. Він виділив три головні етапи цього процесу:

- відкриття для дитини різноманіття статей та гендерів;
- включення дитиною себе в одну з груп, виходячи з ідентифікацією;
- підлаштування поведінки та самосприйняття відносно тієї статі, в групу якої вона себе включає та до якої відносить [19].

1.3. Фактори розвитку гендерної ідентичності у юнацькому віці

Гендерна ідентичність, а особливо її прояви у юнацькому віці на сьогодні висвітлені вкрай поверхнево, та дослідження не проводяться глибоко, входячи в структуру поняття. Провівши аналіз досліджень, щодо цієї теми було виявлено, що існує певна ступінь протиріччя, що виникла у контексті потреб суспільства у визначенні та вивченні юнацької гендерної ідентичності на сьогодні та станом суспільства та стосунків між людьми та стосунків в сім'ї, що орієнтуються на гендерні стереотипи, що сформувались у суспільстві в минулому щодо відношення до дітей-представників різних статей [23]. Такі самі протиріччя виникла на фоні неймовірної необхідності у розвитку та вивченні поняття гендеру та ідентичності та недостатній рівень обізнаності зі сторони педагогіки та психології, особливо в контексті викладачів та працівників освіти у цьому напрямку, так само як і між старими рольовими стосунками, до яких звикло

минуле покоління та сучасними змінами у стосунках між представниками різних статей у контексті рівності, однакових прав та свобод [16].

У сучасній реальності вкрай важливими та актуальними є питання, що пов'язані з тим, як саме та під впливом яких факторів у людей, а особливо у представників юнацтва розвивається поняття гендерної ідентичності, відбуваються порушення у опануванні та набутті гендерної ідентичності, та через що у юнаків можуть виникати проблеми із побудовою міжстатевих відносин [3].

Одним із головних джерел, з яких діти беруть інформацію про те, яка модель поведінки притаманна представнику певного гендеру – це родина. В родині дитина спостерігає за роллю матері та батька та намагається копіювати поведінку відносно своєї статі. Саме тому, питання статеворольових відносин у родині вжаливо вивчати так само, як і в інших соціальних шарах суспільства, оскільки воно має великий вплив на дитину та формування її власної гендерної ідентичності [37].

Було проведено велика кількість гендерних досліджень, що були спрямовані на виокремлення причин порушень формування гендерної ідентичності у юнацькому віці, а особливо стосовно того, як на цей процес впливає феномен неповної родини (родини, у якій відсутній один чи обидва з батьків). До причин цих порушень віднесли:

- нездатність батьків грамотно (з психологічної та педагогічної точки зору) побудувати правильні стосунки з дитиною;
- не включеність у виховання дитини;
- зневажання та сварки між батьками, притіснення, насильство;
- особисті проблеми у стосунках батьків;
- «зривання» злості на партнера на дитину та звинувачення її у сімейних проблемах [45].

Також було зазначено, що феномен неповної родини часто може призводити до серйозних проблем із формуванням гармонійної та повноцінної особистості, що так само призводить до порушень у формуванні правильної гендерної ідентифікації та в майбутньому може стати причиною виникнення складнощів у побудові стосунків [2].

Так само, у представників юнацького віку, які виховувались в неповних сім'ях часто можуть виникати такі складнощі як: зменшення відчуття психологічного благополуччя, хронічне відчуття спустошеності та нещастя, невпевненість у собі та у своїх рішеннях, дратівливість та постійне відчуття загрози з боку інших [27]. Повсякчасне переживання таких важких для психіки емоцій та почуттів провокують стрес, що згодом може перерости у депресивні чи апатичні епізоди [11].

С. Бем у своїх дослідженнях прийшла до висновку, що існує декілька стадій формування гендерної ідентичності. До них відносять:

1. Ідентифікацію людини стосовно одного з гендерів (дитина відносить себе до однієї з груп: чоловічої чи жіночої);
2. Константність (розуміння та виокремлення поняття гендеру як чогось постійного та незмінного);
3. Диференціальне наслідування (бажання ідеалізувати себе як представника певної статі, бути ідеальною дівчинкою наприклад);
4. Регуляцію гендерної поведінки (контроль власної поведінки, виходячи з вольових конструктів, що дозволяють дитині дозволяти чи забороняти собі певні поведінкові прояви);
5. Інтенсифікація статі (слідування статевим звичкам та виключення з соціального оточення представників інших статей. Так формуються хлопчачі та дівчачі компанії) [26].

Житина загалом формує свою гендерну ідентичність в два етапи, де перший – первинний, що розвивається у дошкільному віці під впливом сімейної ситуації, виховання та традицій. І вторинний – що відбувається вже у підлітковому віці та залежить в основному від соціального оточення та внутрішніх факторів впливу [17].

Таким чином, вторинна ідентифікація стає основним елементом, що входить до складу самосвідомості та самосприйняття.

Вторинна гендерна ідентичність проявляється та починає розвиватись під тиском гормональних змін та статевого дозрівання. Підлітки сильно схильні до впливу гормонального фону, який у цей період життя є досить нестабільним. Статеві органи розвиваються та змінюються, з'являються вторинні статеві ознаки, підліток зіткається з почуттями, бажанням та настроями, яких він раніше не відчував. Все це часто провокує у дитини почуття сорому, неповноцінності та інші переживання, що пов'язані зі змінами в його організмі [13].

Соціальне середовище, як і протягом всього життя має в цей період сильний вплив на підлітка, проте наразі найбільший вплив йде від однолітків. Компанія, однокласники, друзі з колективу – все це, головний ідентифікатор появи та розвитку вторинної гендерної ідентичності для підлітка, який впливає на все його подальше життя [19].

Гендерна ідентичність у цьому віці формується під впливом актуальної серед представників підліткового віку культури, кумирам, культам, фільмам та активним використанням та вбиранням інформації, що проходить через ЗМІ, формується стійке бажання до близьких стосунків, кохання, прийняття та ніжності.

Можна стверджувати, що кризовий період в підлітковому віці тісно пов'язаний зі зростанням та зміною соціальних ролей, що порушує визначеність

гендерної ролі та змінює її відносно дозрівання [26]. У підлітковому віці формування власної статевої ролі є найбільш важливим завданням, яке стоїть перед людиною, для успішного проходження цього вікового етапу. Людина закінчує період гендерної ідентифікації у юнацькому віці [1].

Е. Гідденс вважав, що: «гендерна ідентичність дорослої людини являє собою складноструктуроване утворення, що включає, крім усвідомлення власної статевої приналежності, гендерної ідентичності, психічної статі, також «сексуальну орієнтацію», гендерні стереотипи, гендерно-рольові аттїтуди» [37].

1.4. Психологічні властивості гендерної ідентичності

Гендерна ідентичність – це найважливіша передумова формування нормальних гармонійних стосунків з іншими, а особливо з протилежною статтю у подальшому житті. Цей процес є визначальним у формуванні соціальних навичок та способів спілкування з іншими. Тенденції сьогодення проєкують рівність у правах чоловіка та жінки, змішання гендерних ролей, зміни у сучасному суспільстві [18].

Було досліджено гендерну ідентичність з точки зору класифікації, виділено типи ідентичності, що є вкрай актуальним та важливим питанням, оскільки був необхідний перехід до моделі школи, що була орієнтована на особистість, з усіма її особливостями.

Великою проблемою у сучасній науці є поняття криз ідентичності. Кризовий період завжди є важким для людей, що його переживають та для досліджень цієї теми, оскільки гармонійне проходження кризи є запорукою ефективного дорослішання та подальшого розвитку [34]. На теренах сучасної України питання криз постає вкрай гостро, оскільки зараз розуміти та повністю залишати власні межі ідентичності вкрай важко. Саме тому для сучасної науки

вирішення питань, що стосуються проходження криз та покращення загального стану людини є найбільш необхідним.

Таким чином, питання розвитку, формування та набуття гендерної ідентичності у української молоді є вкрай актуальним на теренах сучасної психологічної науки, оскільки тісно пов'язано з соціальними, економічними, культурними та політичними змінами, які можуть відбуватись і відбуваються у межах нашої держави та нашого суспільства [40].

Одним з основних джерел формування та розвитку гендерної ідентичності в першу чергу є соціалізація дитини, оскільки згодом саме соціум буде надавати людині орієнтири для обирання та присвоєння певної ідентичності та розвитку власного самосприйняття на основі ідентифікації.

М. Ткалич у своїх дослідженнях прийшов до висновку, що існує декілька факторів соціуму, що впливають на соціалізацію та успішність її перебігу. До них він відніс:

- соціальні ролі та статуси, які існують у соціальному середовищі людини та якими людина зможе користуватись у майбутньому, тобто те, з чого людині необхідно буде обирати, ким стати подорослішавши;
- соціальні цінності та норми, що встановлені в суспільстві, у якому живе людина;
- соціальні інститути, що сформовані у суспільстві та спонукають дітей до засвоєння та переймання певних норм поведінки та цінності [28].

Проходячи етап соціалізації, дитина приходять до нового етапу свого життя та визнання себе як частини «жіночого» чи «чоловічого» світу. Цей процес назвали «гендерною соціалізацією» [5].

Формування у дитини відповідність до певної статевої поведінки та приналежності, фактично, формується у дитини ще в утробі матері, коли батьки говорять про свої мрії щодо статі майбутньої дитини, коли дізнавшись про

стать, починають розмовляти з нею, використовуючи займенники «він» або «вона». Часто батьки також застосовують слова-образи, що пов'язані з певним ідеалом маскулінності чи фемінності [29].

Наступною ланкою засвоєння та розвитку гендерної поведінки є навчання. Дитячі садочки, школи, заклади позашкільної освіти та творчості – все це, є середою для утворення гендерної поведінки у дитини [20]. У шкільних традиціях часто можна побачити дискримінацію статей, оскільки в таких закладах прийнято використовувати різні способи покарання для хлопчиків та дівчат, звертати більше уваги на одну зі статей, вимагати від дівчат більше, а ніж від хлопців. Все це формує розуміння соціальних норм, що будуть нести у учнів по життю і з якими вони будуть асоціювати себе.

Яскравим прикладом розділення на різні гендерні ролі у школі є такі уроки як «паця». Такі предмети розділяють дівчат та хлопців за форматом роботи, виходячи з гендерних стереотипів, що склались у нашому суспільстві. Учні-хлопчики виконували типічно «чоловічу» роботу, що полягає у виробленні предметів з дерева та користування інструментом, а учениці мали вивчати кулінарію, шиття, в'язання та ін. Таким чином, діти підсвідомо зчитують гендерні норми та стереотипи та вирішують для себе, слідувати їм чи ні [27].

Так формується поняття «гендерних установок». Термін гендерні установки – це сукупність гендерної ролі та її функцій, емоційне забарвлення специфіки гендеру, самовідчуття себе в цій гендерній позиції, готовність поводити себе відносно своєї гендерної ідентичності.

Гендерні установки також сильно впливають на стосунки між людьми та сімейну ситуацію. Гендерні установки детермінують розподіл ролей у родині та відповідають за те, як саме людина відчуває себе у сімейній ситуації. Багато людей, особливо минулого покоління, через власні гендерні установки вважали, що жінка та чоловік мають власні домашні обов'язки, саме тому в більшості

жінки відчували репресії та підтверджувались дискримінації протягом великого відрізка часу [10].

Отже гендерні установки – є головним фактором виконання чоловіком чи жінкою ролі, яку підготувало для неї суспільство та загальні стереотипи.

Гендерні установки, як основний компонент гендерної соціалізації також має певну структуру та складається з компонентів:

- свідоме розуміння ролі, яку людина виконує як представник певного гендеру (когнітивний);
- власне ставлення до тих цінностей та правил, які диктує роль, що виконує людина (афективний);
- регуляція поведінки, відносно гендерної ролі, яку виконує людина (конативний) [27]

Були визначені певні функції гендерних установок, що існують у представників різних статей. До них відносять:

- функція адаптації (інструментальна функція);
- захисна;
- ціннісна;
- організуюча [27].

Фактично, існування гендерних установок забезпечує людині можливість існувати у соціумі, виходячи з тих цінностей та ідей, що пропагандуються у ньому, уникнути засудження зі сторони іншого та проводити адаптацію у різних соціальних структурах, у яких людина з'являється. Ці установки утворюють у людині гендерну ідентичність, що дозволяє їй презентувати себе у світ, як представника певного гендеру та носія тих якостей та потернів поведінки, що йому притаманні [10].

Дослідниками було визначено те, яким саме чином гендерні установки формуються. До процесу формування входить:

1. Знання про існування соціальної системи розподілу соціуму за ознакою статі, та які саме патерни поведінки говорять про традиційно чоловічу та традиційно жіночу поведінку, які саме способи поводження притаманні тому чи іншому гендеру;

2. Співвідношення тих знань та стереотипів щодо гендерних особливостей та актуальної соціальної ситуації і змін, що в ньому відбуваються;

3. Вміння обробляти інформацію про гендерні специфічні прояви із зовнішнього світу та свідомо приміряти чи відкидати їх від себе та власної поведінки;

4. Усвідомлення гендерної установки та її фіксація у свідомості індивіда [32].

В подальших дослідженнях були виділені типи гендерних установок. Їх було виділено два:

- традиційні – де ролі чоловіка та жінки у родині чітко розподілені та існують поняття чоловічих та жіночих обов'язків;
- егалітарні – де у родині панує рівність та немає як такого розподілу ролей [29].

Для прихильників другого типу сімейного розподілу ролей, професія і родина мають однакове значення, вони щасливі в побудові професійних стосунків, кар'єри, зросту, проте так само цінують родину та намагаються бути її повноцінною частиною. Для представників цього типу стосунків немає значення, яким видом діяльності займається кожний з пари, не залежно від статі. Люди в таких стосунках більш вільні.

Частіше за все, у таких родинах немає розподілу ролей, люди живуть і виконують ті задачі, які їм виконувати простіше і до яких вони готові, у таких родинах менше сварок та проблеми вирішуються способом діалогу та компромісу [10].

Висновки до Розділу I

Було визначено поняття гендеру, як свідомого, обраного людиною типу поведінки, уподобань, норми поведінки, що прийняті для чоловіка або жінки у сучасному суспільстві та з якими людина знайомиться та які переймає в процесі дорослішання та соціалізації за допомогою виховання батьків, перебування у колективі, навчання та перебування у колі однолітків, серед яких гендер та гендерні особливості є досить важливим, для формування стосунків та зв'язків. Було визначено поняття гендерної ідентичності як однієї з головних понять у формуванні повноцінної особистості на ряду з іншими видами ідентифікації, такими як: соціальна, рольова, статева, та ін. Вона формує людину з середини та створює певну ідентифікацію відносно соціуму, в якому людина проживає, статі та гендеру, до якого відносить себе, моральних та етичних норм, які людина присвоює та якими керується у процесі життя.

Було визначено основні підходи до вивчення гендерної ідентичності такі як: біологізаторський, соціобіологізаторський та соціокультурний. Було визначено поняття відтворення ідентичності як експериментального застосування всіх можливих ролей та примірювання їх на себе. По проходженню цього періоду людина обирає для себе певну модель поведінки, яка виявляється для неї найбільш комфортною і починає розвиток патернів поведінки, виходячи з обраної ідентифікації, спираючись на взірцеві мотиви та соціальну ситуацію. Було визначено, що успішне проходження та набуття гендерної ідентичності залежить не тільки від прямого входження людиною в свою гендерну ідентичність (ідентифікацію зі своєю статтю), а ще й отримання власних особистісних рис, які є андрогінними. Було визначено, що поняття гендерна ідентичність означає той вид ідентичності, що відносить людину до однієї із соціальних груп, що поділяються за ознакою статі – чоловічої або жіночої. Становлення гендерної ідентичності – це активний та свідомий процес, який

людина переживає ту свідомому віці та жодним чином не співвідноситься з процесом зовнішнього впливу чи зосередження на зовнішніх настановах.

Було визначено фактори розвитку гендерної ідентичності у юнацькому віці, такі як: родина, де дитина спостерігає за роллю матері та батька та намагається копіювати поведінку відносно своєї статі та соціум, а особливо вплив оточення однолітків у підлітковому віці. Було визначено причини порушення формування гендерної ідентичності, такі як: нездатність батьків грамотно (з психологічної та педагогічної точки зору) побудувати правильні стосунки з дитиною; не включеність у виховання дитини; зневажання та сварки між батьками, притіснення, насильство; особисті проблеми у стосунках батьків; «зривання» злості на партнера на дитину та звинувачення її у сімейних проблемах.

Було визначено, що одним з основних джерел формування та розвитку гендерної ідентичності в першу чергу є соціалізація дитини. Було визначено, що існує декілька факторів соціуму, що впливають на соціалізацію та успішність її перебігу, такі як: соціальні ролі, цінності та інститути. Було визначено поняття гендерних установок як сукупність гендерної ролі та її функцій, емоційне забарвлення специфіки гендеру, самовідчуття себе в цій гендерній позиції, готовність поводити себе відносно своєї гендерної ідентичності, головний фактор виконання чоловіком чи жінкою ролі, яку підготувало для неї суспільство та загальні стереотипи.

РОЗДІЛ II. МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ЮНАКІВ

2.1. Загальний опис методичного інструментарію

На теперішній момент створено достатньо велику кількість методик та тестів, що дозволяє дослідникам якісно та кількісно оцінити особливості гендерної ідентичності особистості. Напевне, найбільш відомими серед них є наступні:

- 1) Методика «Хто Я?» М.Куна та Т. Макпартленда
 - 2) Статеврольовий опитувальник С. Бем
 - 3) Тест Т. Лірі
 - 4) Опитувальник «Прислів'я» І. Кліценої
 - 5) Опитувальник «Розподіл ролей у родині» Ю. Альошиної, Л. Гозман та Є. Дубовської
 - 6) Шкала «Маскулінність – фемінінність», одна із шкал Фрайбургського особистісного опросника (FPI)
 - 7) Методика «Норми поведінки чоловіка і жінки» О. Лапухової
- Розглянемо кожен із перелічених діагностичних методик більш детально.

Методика «Хто Я?» М.Куна та Т. Макпартленда [15] має своєю основною метою визначити роль гендерних характеристик у Я-концепції досліджуваної особистості, а також дослідження змістовних характеристик ідентичності конкретної людини. В ході проведення методики особистості необхідно відповісти на питання «Хто я?», що у подальшому при обробці описує характеристики само сприйняття людини. Людина вказує ті характеристики, які характеризують і описують її якнайкраще, що відповідає її соціальному статусу, рисам її характеру тощо. Таким чином людина має описати себе 20 висловлюваннями.

Статеврольовий опитувальник, авторкою якого С. Бем [12], використовується у психологічних дослідженнях для виявлення рівня розвитку маскуліних та фемініних рис особистості, а також для виявлення особливостей їх співвідношення в структурі конкретної особистості.

Тест Т. Лірі [15] має метою вивчення різноманітних характеристик, що можуть бути корисними в аналізі ступеня виразності фемініних та маскуліних рис особистості. Для російськомовного та українськомовного населення тест був модифікований такими авторами як Ю. Решетняк і Г. Васильченко.

Тест складається із 128 тверджень, що згруповані у наступні діагностичні шкали:

- 1) Лідерство
- 2) Впевненість у собі
- 3) Вимогливість
- 4) Скептицизм
- 5) Поступливість
- 6) Довірливість
- 7) Добросердя
- 8) Чуйність

Перші чотири перелічені шкали складають маскуліний комплекс, тобто до цього показника можна віднести такі характеристики як лідерство, впевненість у собі, вимогливість, скептицизм. Наступні чотири, а саме поступливість, довірливість, добросердя, чуйність, відносяться о фемініного комплексу.

Опитувальник «Прислів'я» І. Кліценої [15] направлена на вивчення гендерних установок особистості, такої сфери прояву гендерної ідентичності як розподіл ролей у родині. Розподіл балів за даною методикою варіюється від 10 до 50 балів. Дну методику рекомендовано аналізувати разом із методикою «Розподіл ролей у родині» Ю. Альшиної, Л. Гозман та Є. Дубовської.

Опитувальник «Розподіл ролей у родині» Ю. Альшиної, Л. Гозман та Є. Дубовської [12] направлений на вивчення особливостей ролей у сім'ї між чоловіками та жінками, що також суттєво обумовлює становлення гендерної ідентичності особистості. Усі питання опитувальника розподіляються зі наступними діагностичними шкалами:

- 1) виховання дітей;
- 2) матеріальне забезпечення родини;
- 3) підтримка емоційного клімату в родині;
- 4) організація розваг;
- 5) виконання ролі "хазяїна"/"господарки";
- 6) відповідальність за задоволеність інтимними відносинами;
- 7) організація сімейної субкультури.

Більші високі бали вказують на відношення даної ролі, більшою мірою, до жінки, а нижчі бали говорять про перевагу у даній ролі чоловіка. Середні показники за шкалою говорять про те, що дана роль у рівній мірі відноситься і до чоловіка і до жінки, не відноситься до одного конкретного гендеру.

Шкала «Маскулінність – фемінінність», одна із шкал Фрайбургського особистісного опросника (FPI) [12] направлений для визачення домінантного полюсу гендерної ідентичності особистості – маскулінний чи фемінінний. Досліджуваним пропонується ряд із тверджень, що певним чином характеризують особливості їхньої поведінки, із якими досліджуваним необхідно погодитись або не погодитись. Загальна більш висока сума балів говорить про маскулінну направленість особистості, менша – про фемінінну направленість.

Методика «Норми поведінки чоловіка і жінки» О. Лапухової [7] дозволяє описати характерний для людини рівень сформованості гендерної ідентичності. За даними авторки методики гендерна ідентичність розуміється як

«ступінь засвоєння соціально-прийнятних для чоловіків/жінок норм поведінки».

Загалом слід відзначити, що проблема гендерної ідентичності залишається актуальною протягом багатьох поколінь, виходячи із постійної зміни норм та правил, а також характеристик, що мають бути притаманними для представників тієї чи іншої статі. Але разом із цим, виходячи із динамічного розвитку цього питання, більш новітніх та модернізованих методик, що давали змогу окреслити більш актуальні у сучасності характеристики гендерної ідентичності, майже не існує, тож питання якісного емпіричного дослідження гендерної ідентичності залишається відкритим.

2.2. Опис та характеристика емпіричного дослідження

Мета дослідження: визначити психологічні властивості гендерної ідентичності у юнаків різного професійного напрямлення

Завдання дослідження:

1. Провести емпіричне дослідження психологічних властивостей гендерної ідентичності юнаків та порівняти гендерні особливості юнаків різного професійного напрямлення

2. Зробити аналіз та інтерпретацію отриманих результатів

Характеристика вибірки: у дослідженні взяли участь 40 юнаків від 18-24 років, 20 юнаків з гуманітарною професійною напрямленістю та 20 з технічною. В дослідженні прийняли участь студенти з різних вищих навчальних закладів міста Києва.

Дослідження психологічних властивостей гендерної ідентичності юнаків виконувалось за допомогою наступного ряду діагностичних методик.

Метод «Гендерна автобіографія» І. Кліценої, мета якого виявити особливості становлення та розвитку гендерної ідентичності досліджуваних

юнаків. Авторка вклала в метод ідею реконструкції індивідуального соціального досвіду особистості, що допомогло б досліднику встановити загальну картину встановленні гендерної ідентичності.

Методика основана на плані гендерної біографії, яку авторка висвітлила у власній роботі «Стать жінки». Авторка виділяє такі основні задачі даної методики:

- 1) виявити лінію розвитку гендерної ідентичності, наприклад, в умовах соціалізації
- 2) виявити основні механізми та методи конструювання гендерної ідентичності

Написання гендерної біографії дає можливість людині окреслити своєї гендерної ідентичності, а також виявити напрямки формування ідентичності для конкретної особистості.

Щодо процедури опрацювання результатів, аналізуючи відповіді дослідником проводиться систематизація найбільш повторюваних механізмів становлення гендерної ідентичності, а також гендерних уявлень.

Статевий опитувальник С. Бем – опитувальник, головною метою якого є виявити ступінь прояву особистістю тих рис та характеристик особистості, які асоціюють із проявом чоловічого або жіночого образу.

Питання опитувальника можна схематично розділити на два гендерних полюси – 20 питань авторка віднесла до маскулінного полюсу, 20 відносяться до фемінінності. Також в контексті методики введена шкала андрогінії, що характеризує співвідношення маскулінних та фемінінних рис.

Методика виявлення особливостей статево рольової поведінки А. Хейлбруна. Дана методика, за концепцією автора, складається із двох основних «вимірів» - в контексті першого виміру складено ряд прикметників, за допомогою яких досліджуваний складає опис себе, в контексті другого виміру –

складається рейтинг коротких описів, що складені з того ж переліку прикметників.

Загалом в методиці представлено 53 прикметники:

- 1) 28 прикметників – шкала маскулінності
- 2) 25 прикметників – шкала фемінінності

Методика вивчення гендерної ідентичності (МВГІ) Л. Шнейдера – методика, що дозволяє вивчити рівень сформованості гендерної ідентичності особистості. методика призначена для вивчення гендерної ідентичності.

Методика побудована у форматі прямого та ланцюгового асоціативного тесту. Завдяки ньому нам випала змога оцінити справжні уявлення досліджуваних про себе та їхній реальний власний шлях. Методика складається із 30 слів, серед яких юнаки мали обрати ті, які, на їхню думку, відповідають образу їхнього життя. Кількість слів для вибору необмежена.

Також нами були використані методи математичної статистики:

Дескриптивний аналіз — розділ статистики, за допомогою якого нами було оброблено емпіричні дані, а також представлені ці дані у вигляді таблиць, діаграм та графіків.

U-критерій Манна-Уїтні – статистичний критерій, за допомогою якого ми мали змогу порівняти результати за окресленими діагностичними методиками в групах юнаків із гуманітарною та технічною професійною направленістю.

Висновки до Розділу II

Було креслено діагностичний інструментарій, за допомогою якого можливо виявити психологічні властивості гендерної ідентичності особистості.

Було окреслено основну мету та завдання дослідження

Окреслено вибірку дослідження, до якої увійшли 40 юнаків, віком від 18-24 років, що були рівномірно розподілені на дві групи за гуманітарною та технічною професійною направленістю.

Підібрані методики дослідження психологічних властивостей гендерної ідентичності у юнаків, серед яких Методика "Гендерна біографія" (І.Кліцена), Статеворольовий опитувальник (С.Бем), Методика виявлення особливостей полорольової поведінки (А.Хейлбрун) та Методика вивчення гендерної ідентичності - МІГІ (Л. Шнейдер).

Для статистичної обробки емпіричних отриманих результатів було обрано описувальний аналіз показників, а також порівняльний аналіз за U-критерієм Манна-Уїтні.

РОЗДІЛ III. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ЮНАКІВ

3.1. Результати та їх інтерпретація

На даному етапі дослідження нами були проаналізовані отримані емпіричні дані, що були отримані від досліджуваних юнаків. Першими нами були проаналізовані результати, отримані за методом «Гендерна автобіографія» І. Кліценої.

Зауважимо, що в ході методики досліджуваним задавалися певні питання, що складають основу лінії розвитку гендерної ідентичності. Тож ми маємо систематизувати отримані від юнаків дані та проаналізувати дані за всіма питаннями.

Перше питання вказувало, з якого віку досліджувані пам'ятають себе. Відповіді досліджуваних зображені графічно, відображене відсоткове співвідношення відповідей за двома групами досліджуваних. Діаграма із результатами дослідження за першим питанням відображено на Рис.3.1.

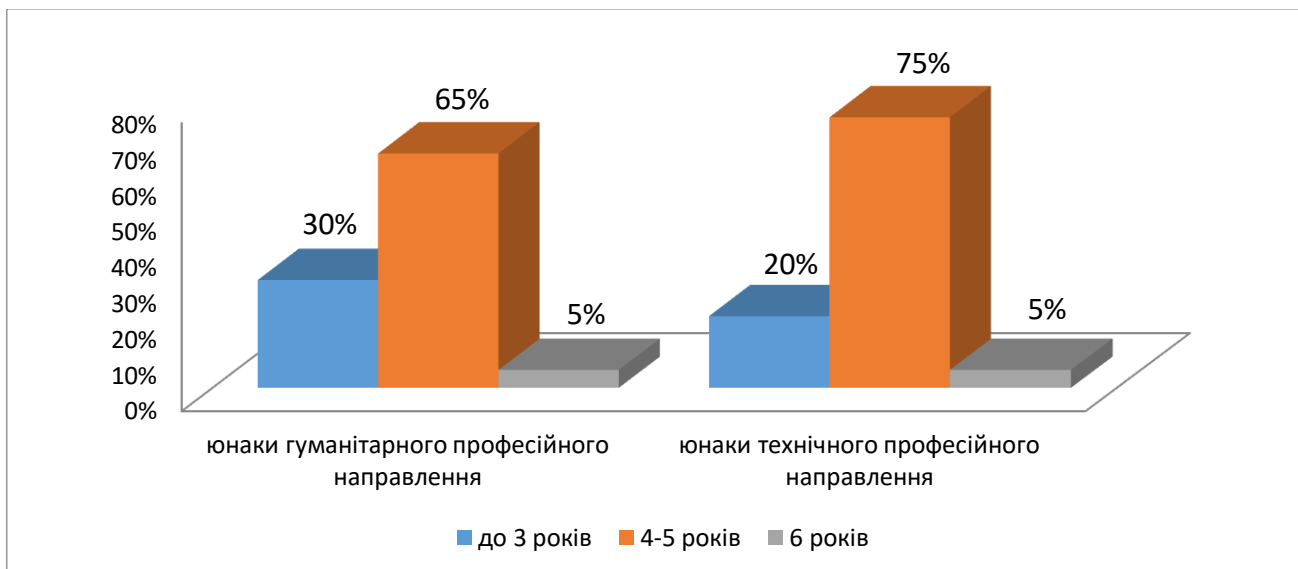

Рис.3.1.- Відповідь юнаків на перше питання опитувальника І. Кліценої (%)

За результатами дослідження у даному випадку ми можемо побачити, що найбільша кількість досліджуваних юнаків обох груп почали сприймати та пізнавати себе саме з періоду 4-5 років, тож ми можемо припустити, що початок становлення гендерної ідентичності можливий саме у цьому віці, адже це час активної соціалізації дитини, період навчання у дитячому садочку, де дитина починає розмежовувати риси дівчинки та риси хлопчика, розуміти, що хлопчики граються певними іграшками, займають певні ролі, мають певні правила поведінки.

Друге питання вказувало, з якими іграшками більшою мірою люблять гратися досліджувані хлопці у віці 6-8 років. Відповіді досліджуваних зображені графічно, відображене відсоткове співвідношення відповідей за двома групами досліджуваних. Діаграма із результатами дослідження за другим питанням відображено на Рис.3.2.

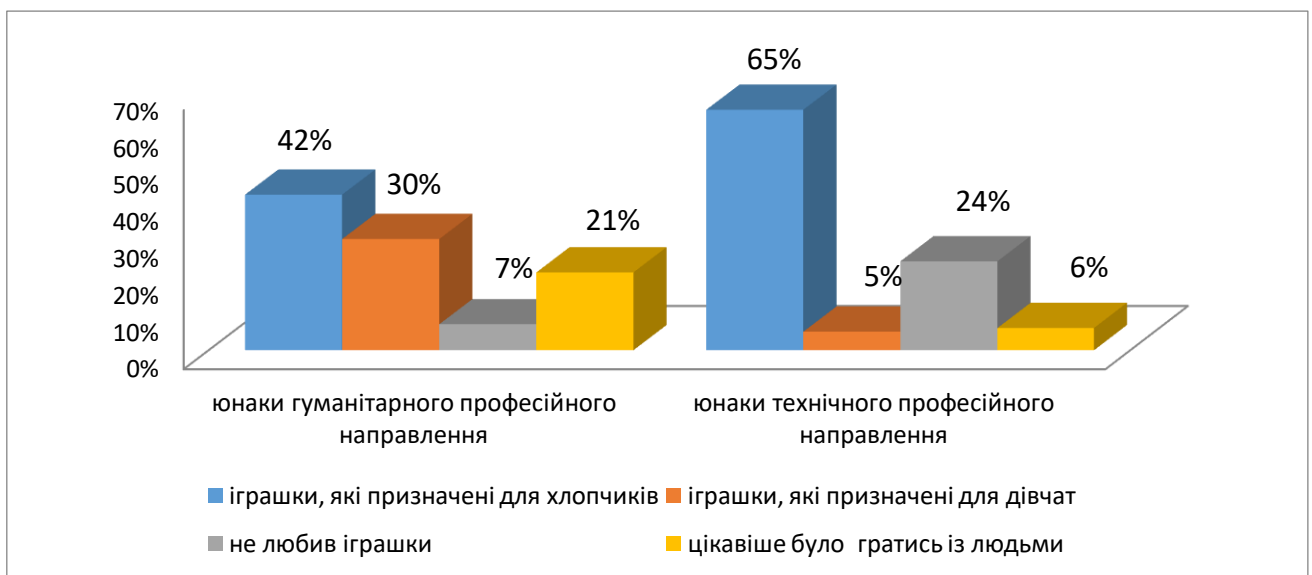

Рис.3.2.- Відповідь юнаків на друге питання опитувальника І. Кліциної (%)

Ми можемо побачити, що для юнаків гуманітарного прийнятним було використовувати у процесі гри іграшки, які підходять і для хлопчика (машинки, літаки, м'ячі, тощо), так і такими, що можуть підходити для дівчинки (наприклад, ляльки, м'які або плюшеві іграшки тощо). Для них також прийнятним було гратися не лише із іграшками, але і із іншими людьми – дорослими або дітьми.

Для юнаків технічного професійного напрямлення характерний вибір здебільшого іграшок, що підходять лише для хлопчиків, тобто машинками, літачками, м'ячами, пістолетиками та іншим, або ж взагалі не любили грати іграшками, більшою мірою любили читати книжки або ж просто сидіти в тиші.

Багато в чому іграшки також опосередковують процес становлення гендерної ідентичності, починаючи з того, як батьки розрізняють іграшки на «дівчачі» та «хлоп'ячі», купляють для конкретної дитини конкретні іграшки, кажуть про те, що вони мають гратися ним оскільки вони хлопчики, так у подальшому у дитини формується думка про те, що між хлопчиками та дівчатками є суттєва різниця і вони виконують різнонаправлені рлі, мають різнонаправлені інтереси тощо. Для юнаків, які мають гуманітарну направленість, наприклад, такої тенденції не прослідковується, тож діти в даній групі зростали знаючи, що не слід так суттєво розділяти саме матеріальні речі на «дівчачі» та «хлоп'ячі», можливо у подальшому знання як гратися даною іграшкою змогло б допомогти у побудуванні стосунків із дівчатами, об'єднань із ними у групи тощо.

Третє питання вказувало, якими якостями мають володіти дівчата та хлопчики, які саме якості та риси були приписані їм у період навчання у дитячому садочку та першому класі. Відповіді досліджуваних зображені графічно, відображене відсоткове співвідношення відповідей за двома групами досліджуваних. Діаграми із результатами дослідження за третім питанням відображені на Рис.3.3.1 та Рис.3.3.2.

Рис.3.3.1.- Відповідь юнаків на третє питання опитувальника І. Кліціної (Якою повинна бути дівчинка) (%)

Відповідно до даних, зображених на рис.3.3.1 ми можемо дослідити наступні закономірності. Фактично для досліджуваних юнаків, що мають технічну професійну направленість виділяють ті якості, які, на нашу думку, у подальшому трактують дівчинку як мати, як дружину, як господиню. Для юнаків гуманітарного спрямування при описі дівчинки, який вони засвоїли ще під час навчання у дитячому садочку, більш важливими виявилися моральні якості, що складають картинку саме дитячого сприйняття хлопчиком образу дівчинки.

Рис.3.3.2.- Відповідь юнаків на третє питання опитувальника І. Кліціної (Яким повинен бути хлопчик) (%)

За результатами дослідження, зображеними на Рис.3.3.2, ми можемо визначити, що для досліджуваних юнаків технічного професійного спрямування при описі якостей, притаманних хлопчику схильні називати більшою мірою якості, що вказують на маскулінні риси, такі як сила, дієвість, холодний розум. Для юнаків із гуманітарним професійним спрямуванням характерно перелічувати також і якості, що відповідають фемінінним рисам, такі як доброта та розуміння.

Четверте питання вказувало, яким чином у віці 6-8 років юнакам пояснювати наявність різниці між дівчатами та хлопчиками, з точки зору ставлення, виховання, дисципліни тощо. Відповіді досліджуваних зображені графічно, відображене відсоткове співвідношення відповідей за двома групами досліджуваних. Діаграма із результатами дослідження за другим питанням відображено на Рис.3.4.

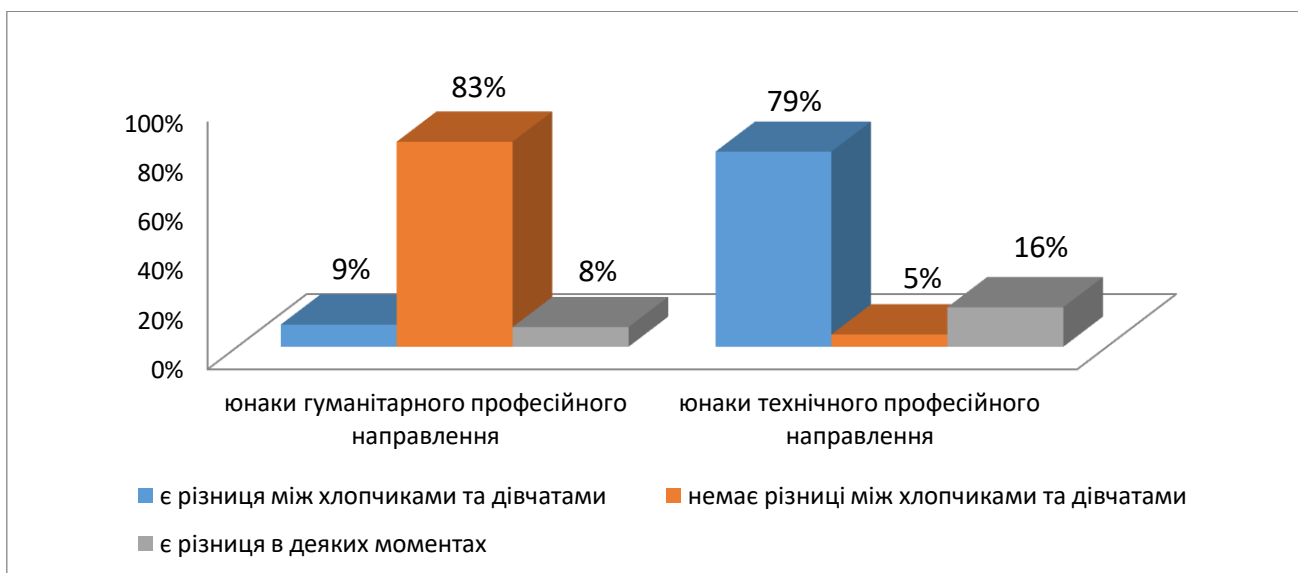

Рис.3.4.- Відповідь юнаків на четверте питання опитувальника І. Кліциної (%)

За результатами, зображеними на рисунку для досліджуваних юнаків із гуманітарною професійною направленістю не прослідковувалась суттєва різниця у вихованні дівчат та хлопців, адже, як зазначають досліджувані, їм

прививають однакові цінності, правила та норми, вимагають однакового рівня вихованості тощо. Для юнаків із технічною професійною направленістю, навпаки ж, здебільшого існує чітке розмежування між дівчатами та хлопчиками – юнаки вважають, що до хлопчиків застосовують більш суворі методи виховання, у хлопців активно розвивають фізичний потенціал та фізичну силу, вчать бути холонокровними та розвивати аналітичні здібності, на відміну від дівчат, котрі сильні більшою мірою до емоційності, чуттєвості тощо.

П'яте питання вказувало, з ким духовно та морально ближче були досліджувані юнаки у дитинстві – з батьком чи з матір'ю. Відповіді досліджуваних зображені графічно, відображене відсоткове співвідношення відповідей за двома групами досліджуваних. Діаграма із результатами дослідження за другим питанням відображено на Рис.3.5.

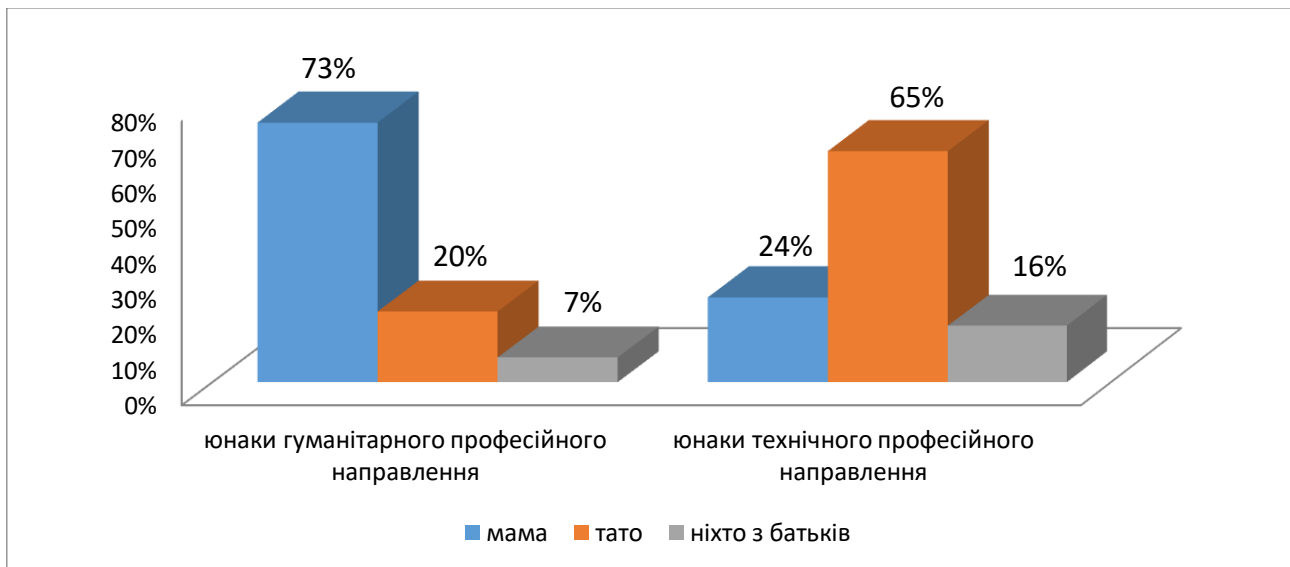

Рис.3.5.- Відповідь юнаків на п'яте питання опитувальника І. Кліциної (%)

За результатами, що представлені на Рис.3.5. ми можемо зауважити, що для юнаків із гуманітарним професійним напрямленням більш важливим було спілкуватися у дитинстві із мамою, що, безумовно, опосередковує, перебирання на себе деяких жіночих правил та норм поведінки. Для досліджуваних юнаків технічного професійного спрямування, у свою чергу, більш превалюючим було

спілкування саме із батьком, що на нашу думку, може стати передумовою переважання маскулінного комплексу у даної групи юнаків.

Шосте питання вказувало, які якості у чоловіках та жінках є найбільш цінними для досліджуваних юнаків. Відповіді досліджуваних зображені графічно, відображене відсоткове співвідношення відповідей за двома групами досліджуваних. Діаграми із результатами дослідження за третім питанням відображені на Рис.3.6.1 та Рис.3.6.2.

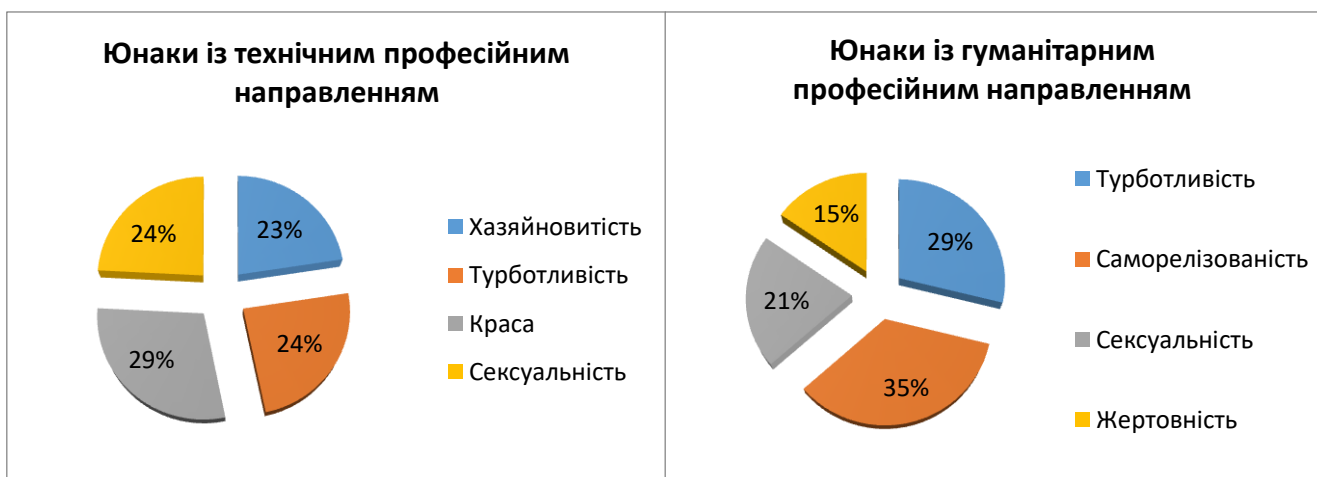
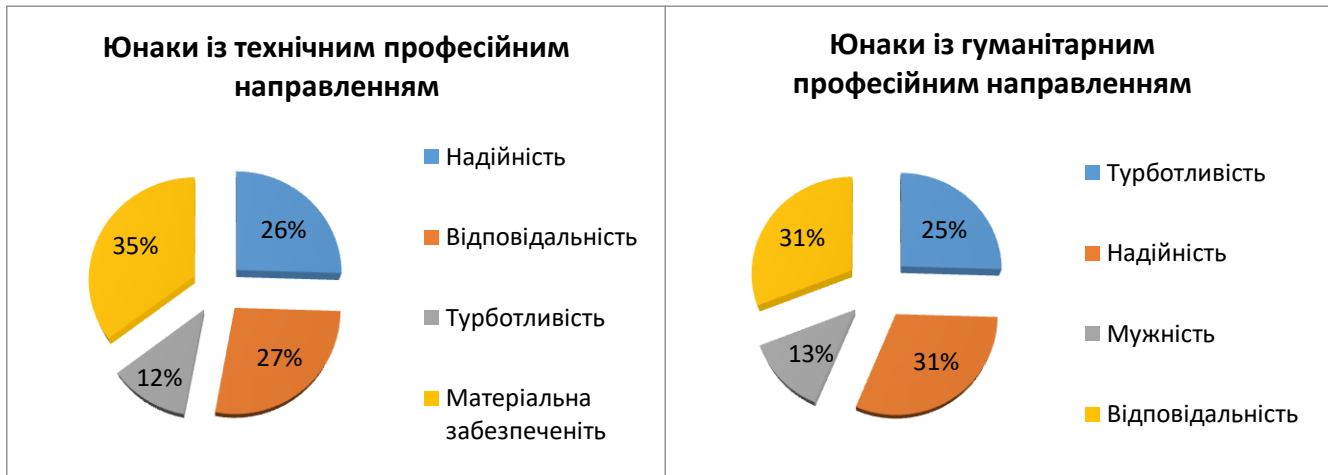

Рис.3.6.1.- Відповідь юнаків на шосте питання опитувальника І. Кліциної (Які якості найбільш цінуються в жінці) (%)

Тож за результатами аналізу найбільш цінними для юнаків обох досліджуваних груп є ті якості, які відповідають таким жіночим соціальним ролям як дружина, професіонал та мати, для юнаків гуманітарного професійного спрямування також важливий аспект спілкування жінки із своїми батьками, тобто реалізація її ролі доньки. Тобто на думку юнаків жінка має гармонійно поєднувати у собі усі соціальні ролі та відповідати їм.

*Рис.3.6.2.- Відповідь юнаків на шосте питання опитувальника І. Кліціної
(Які якості найбільш цінуються в чоловіка) (%)*

За результатами дослідження важливих якостей у чоловіках, юнаки обох досліджуваних груп також вказують на основні ролі чоловіка у соціумі, тобто чоловік має бути мужнім, виконувати роль годувальника родини, господаря власного будинку.

На нашу думку дане розмежування соціальних ролей та приписаних цим ролей особистісних якостей, притаманних чоловікам та жінкам опосередковують у подальшому домінацію певних рис маскулінного на фемінінного комплексу у досліджуваних юнаках. У даному випадку ми можемо говорити, що юнаки більшою мірою показують саме маскулінні риси.

Сьоме питання вказувало, хто саме впливав на складення певних гендерних стереотипів у досліджуваних юнаках. Відповіді досліджуваних зображені графічно, відображене відсоткове співвідношення відповідей за двома групами досліджуваних. Діаграма із результатами дослідження за другим питанням відображено на Рис.3.7.

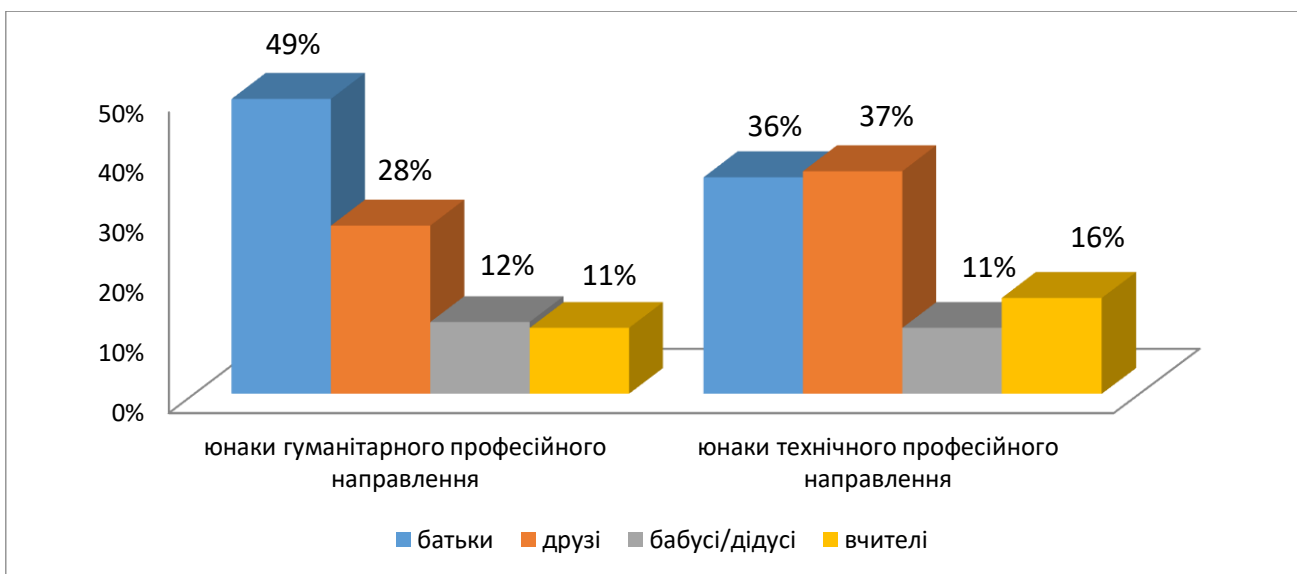

Рис.3.7.- Відповідь юнаків на сьоме питання опитувальника І. Кліциної (%)

Так для юнаків гуманітарного професійного спрямування більш значущим у становлення їхньої гендерної ідентичності та стали більш визначними у засвоєнні ними певних гендерних стереотипів стали батьки. Також певний відсоток виборів говорить про значущість друзів у становленні системи гендерних стереотипів у досліджуваних юнаків даної групи.

З огляду на результати групи юнаків із технічним професійним спрямуванням, перевагу у ролі у процесі становлення системи гендерних стереотипів є батьки та друзі.

Таким чином, спілкуючись із батьками юнаки засвоюють певну систему знань щодо гендерних стереотипів, що відносяться конкретно до маскулінного комплексу, після чого реалізують дані знання у процесі спілкування із іншими хлопчиками та дівчатами, засвоюють додаткові знання, діляться своїми, таки чином система гендерної ідентичності стрімко розвивається.

Останнє восьме питання вказувало, якими саме механізмами, на думку юнаків, найбільш часто користуються оточуючі, що має вплив на становлення їхньої гендерної ідентичності. Відповіді досліджуваних зображені графічно,

відображене відсоткове співвідношення відповідей за двома групами досліджуваних. Діаграма із результатами дослідження за другим питанням відображено на Рис.3.8.

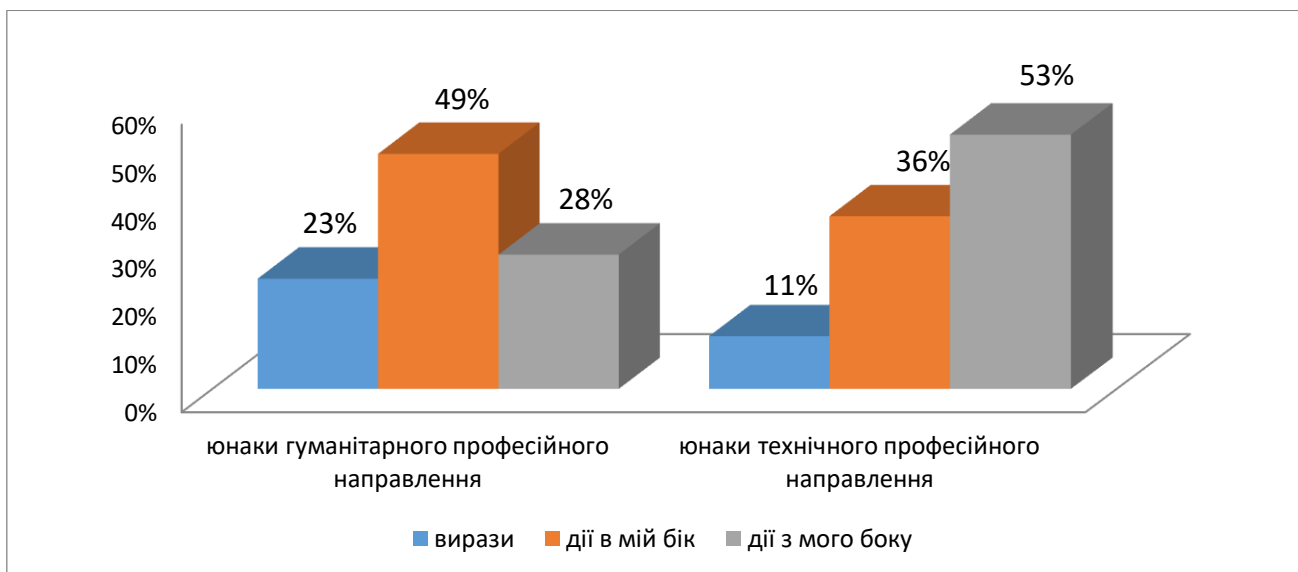

Рис.3.8.- Відповідь юнаків на восьме питання опитувальника І. Кліциної (%)

За результатами дослідження у даному випадку для юнаків із гуманітарним професійним спрямуванням більш важливим для становлення їхньої гендерної ідентичності є дії, що направлені в їхній бік – це залучення їх до справ, тематичні подарунки, що підходять до хлопчиків тощо.

Для досліджуваних юнаків із технічним спрямуванням більш важливим були дії з їхнього боку, тобто виконання якихось завдань та дій, що більш підходять до хлопчиків, виконання функцій захисту, по відношенню, наприклад, до дівчинки-однолітка тощо.

Таким чином, підсумовуючи результати дослідження за методом гендерної біографії для юнаків, що мають гуманітарне професійне спрямування, впродовж усього дитинства більш важливим було спілкування та вплив саме мами, що у подальшому має, на нашу думку, своє наслідки у побудованні моделі гендерної ідентичності, оскільки окрім маскулінного комплексу в ним

також частково розвивався і фемінінний. Саме тому у більшості вони не бачать значущої різниці у моделях поведінки хлопчиків та дівчат, а також у стратегії їхнього виховання.

Щодо юнаків технічного професійного спрямування, головним, хто впливав на розвиток їхньої гендерної ідентичності був саме батько, тож вони більшою мірою засвоювали його чоловічу модель поведінки, пропускаючи при цьому засвоєння фемінінних рис. У результаті чого у досліджуваних юнаків даної групи побудувалося чітке розмежування між поведінкою та вихованням хлопчиків та дівчат. Тож наразі вони вважають, що дівчат та хлопці мають різну модель поведінки, мають виконувати різні функції та їхня у роль у соціумі має бути різною.

Наступними нами були проаналізовані показники, все отримані у результаті діагностики за методикою Сандри Бем. Результати дослідження у вигляді середніх показників за групами юнаків гуманітарного та технічного професійного напрямлення були зображені на рисунку 3.9.

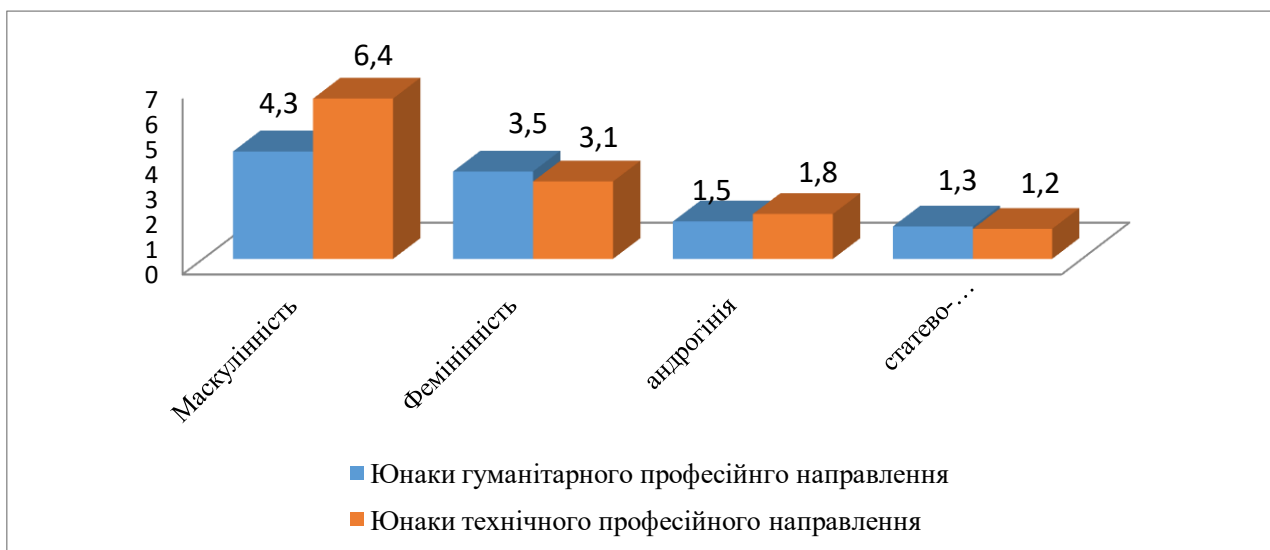

Рис.3.9.- Особливості гендерної ідентичності юнаків за методикою С.Бем

За результатами діагностики ми бачимо, що для юнаків обох груп досліджуваних характерним є прояв маскулінних рис, але показники групи юнаків технічного спрямування є трохи вищими.

Також важливо зауважити, що за шкалою фемінності були набрані середні показники. Можна сказати, що досліджувані юнаки – це люди, на співчуття яких розраховують і близькі, і друзі, і колеги. Проте в обставинах, які потребують уміння взяти на себе керівництво справами, виявити наполегливість і добитися безумовного підпорядкування комусь одному, юнаки виявляють слабкість характеру, ухиляються від відповідальності, передоручають розв’язання своїх проблем іншим людям.

За шкалою андрогінії виявлені низькі показники. Ми можемо говорити про те, що досліджувані юнаки не характеризується такою гнучкою поведінкою, щоб її можна було приписати під владність двох ролей- і чоловічої і жіночої.

Шкала статево нейтральних якостей також має низькі показники. Ми можемо говорити, що досліджувані юнаки самоідентифікувалися з точки зору гендерної ідентичності, взяли на себе певну роль.

За результатами дослідження за методикою полорольової поведінки Хейлбруна, що зображені на Рис.3.10., було виявлено, що юнаки гуманітарної та технічної направленості мають більш виражений маскулінний симптомокомплекс, який домінує в обох групах досліджуваних.

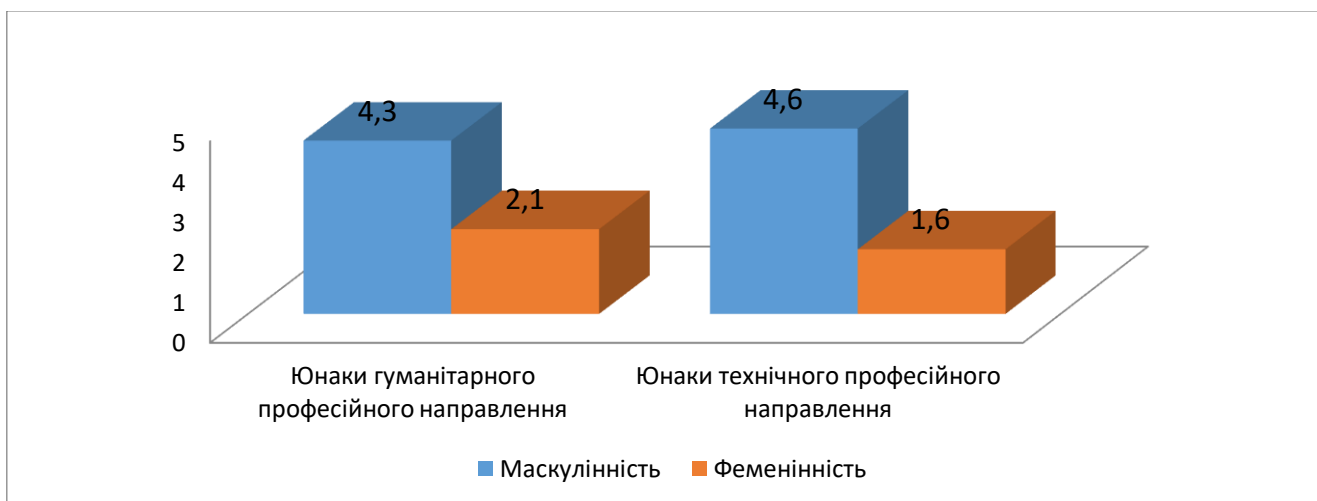

Рис.3.10. - Особливості гендерної ідентичності юнаків за методикою А. Хейлбруна

Середні показники за усіма шкалами дозволяє нам зробити наступний висновок. Показники у групи юнаків із гуманітарною професійною направленістю вказують на більшу вираженість у хлопців маскулінних рис. Фімінні риси мають більш нейтральне значення. Ми можемо казати про притаманність хлопцям і фімінних рис, таких як вміння прощати, розуміння інших, теплота тощо, але більшою мірою вони проявляються, на нашу думку, в вибіркових конкретних ситуаціях, коли річ іде, наприклад, про близьких людей.

Середні показники за шкалами у групи юнаків із технічною направленістю, майже не відрізняються від показників протилежної групи. Хлопці також схильні проявляти доброту і турботу, по відношенню до вибіркових людей та ситуації, але у більшості їм властиві більш маскулінні характеристики: аналітичний розум, строгість, сила, прямота та мужність.

Основою полорольової поведінки юнаків і гуманітарної і технічної професійної направленості є вираженість маскулінних рис. І дивлячись на те, що хід їх професійної діяльності має різний вектор направленості, мужність в обох випадках є домінуючою. В контексті гуманітарних наук ми можемо казати про схильність чітко та конкретно формулювати думки та мову, схильність бути прямим та винахідливим, швидко знаходити декілька варіантів розвитку подій. В контексті технічного спрямування ми можемо казати про силу, строгість у підрахунках, схильність довіряти самому собі. У більшості випадків, на відміну від жінок, чоловіки більш схильні до роботи у команді. Вони винахідливі та холодні, тобто не сильні змішувати професійне та емоційне.

Розглядаючи результати більш детально, можемо відзначити, що прояв фемінних рис у юнаків – гуманітаріїв є трохи більшою. Можливо такий результат спричинений домінуванням у професіях гуманітарної направленості осіб жіночої статі. Знаходячись у колективі, більшістю з яких є жінки, чоловік більш схильний проявляти увагу, турботливість по відношенню до дівчат. Серед таких хлопців часто можна зустріти справжніх романтиків. На відміну від

них, юнаки технічного профілю більш стримані та емоційно-холодні, вони, частіше за все, є більш закритими, менш комунікабельними, адже усі емоції та внутрішні сили вони витрачають на роботу.

Наступними нами були проаналізовані показники особливостей гендерної ідентичності досліджуваних юнаків різного професійного напрямлення за методикою МІГІ. Результати зображені на Рис.3.11.

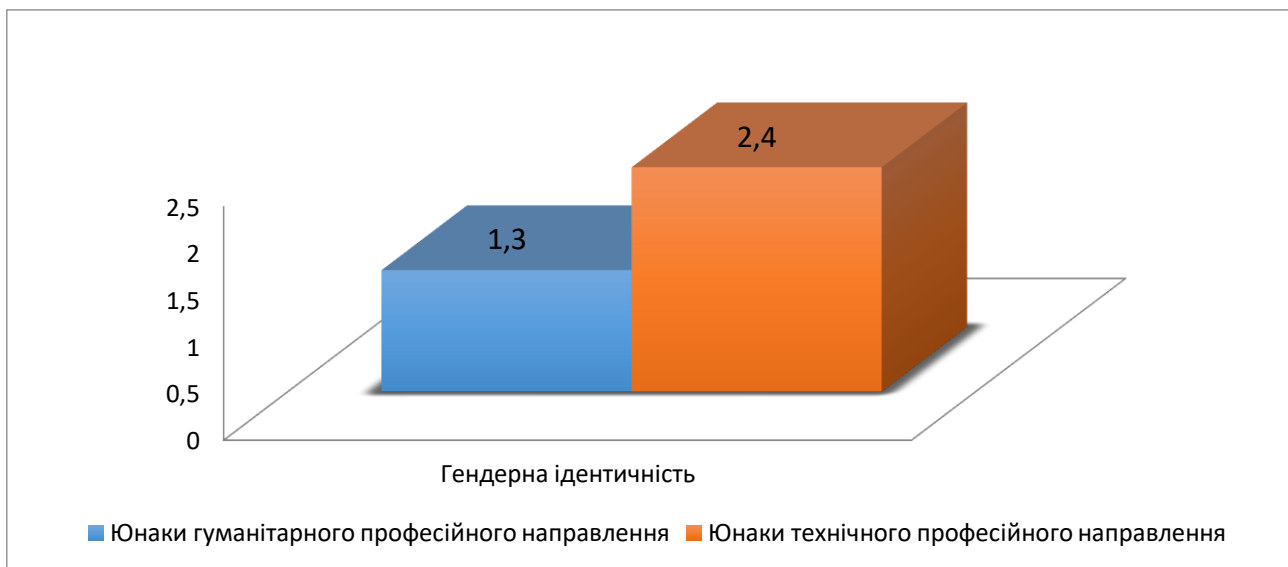

Рис.3.11 - Особливості гендерної ідентичності юнаків за методикою Л. Шнейдера

За результатами дослідження ми можемо побачити, що для юнаків гуманітарного професійного спрямування характерний низькими показниками сформованості комплексу гендерної ідентичності. Таким чином можемо зазначити, що на даний час юнаки знаходяться в процесі формування гендерної ідентичності, процес є неперервним. Ми можемо говорити про наявність у хлопці таких визначних рис:

- Не високий рівень задоволеності собою
- Не високий ступінь задоволеності реалізацією власного потенціалу та власних можливостей

- не впевненість в тому, що їхня особистість здатна викликати інтерес та захоплення
- Наявність внутрішньо особистісних конфліктів
- Знижений рівень самооцінки

Для юнаків технічного професійного спрямування характерний рівень мораторію. Наразі ми також можемо говорити, що процес формування гендерної ідентичності даної групи юнаків досі не завершився, наразі вони перебувають у кризі ідентичності, знаходяться в активному пошуку себе та зараз їхня ідентичність остаточно вбудовується в структуру їхньої особистості.

На останньому етапі дослідження нами було проведено порівняльний аналіз показників гендерної ідентичності досліджуваних юнаків. Результати порівняльного аналізу за методикою С. Бем занесено до Таблиці 3.1.

Таблиця 3.1. - Порівняльний аналіз показників за методикою С.Бем

Показник	U	P(рівень значимості)
Маскулінність	2,82*	<,05000
Фімінінність	5,50	<,05000
Андрогінія	9,0	<,05000
Статеві-нейтральні якості	8,50	<,05000

Примітка: * $p \leq 0,05$

За результатами порівняльного аналізу було виявлено один статистично значущий показник відмінності. Визначено значущу відмінність між показниками маскулінності. За результатами діагностики виявлено, що рівень маскулінності юнаків технічного професійного спрямування є вищим за юнаків гуманітарного професійного спрямування.

Результати порівняльного аналізу за методикою А. Хейлбруна занесено до Таблиці 3.2.

Таблиця 3.2. - Порівняльний аналіз показників за методикою А.Хейлбруна

Показник	U	P(рівень значимості)
Маскулінність	7,05	<,05000
Фімінінність	2,02*	<,05000

Примітка: * $p \leq 0,05$

За результатами порівняльного аналізу за даною методикою можна говорити про статистично значущі показники відмінності за шкалою фімінінності. Визначено, що результати юнаків гуманітарного професійного спрямування є вищими, за показники досліджуваних юнаків технічного спрямування.

Юнаки із гуманітарним вектором професійної направленості мають більшу вираженість таких якостей як комунікабельність, посидючість, саморегуляція, більш чітке формування думок що, насамперед, не є виключно чоловічими якостями. При цьому, більшою мірою знаходячись у жіночому колективі вони переймають певні моделі поведінки жіночої статі. Наразі у даному віці хлопці підлаштовують свою поведінку під більш прийнятну для жінок із міркування питань інтимних стосунків із дівчатами. Саме тому вони, у деяких ситуаціях, схильні проявляти і такі риси як м'якість, вміння прощати, турботу. Так серед таких досліджуваних більшою мірою наявні «лірики», справжні романтики.

На відміну від них, юнаки – представники технічних професій більше проявляють свої маскулінні риси трохи іншим способом.

Юнаки із технічним вектором професійного спрямування є більш холоднокровними та аналітично налаштованими. Для них більш важливим є холодний розум, чіткий розрахунок. Так у своєму житті вони досить рідко

схильні враховувати людський фактор, вони є більш емоційно стриманими, не схильні проявляти почуття прилюдно. Вони є дуже винахідливими, часто схильні приміняти нестандартні можливості рішень задач, схильні постійно само розвиватися.

Тим не менш, показники маскулінності є однаково вираженими в обох групах досліджуваних, за рахунок чого ми можемо зробити висновок, що статева ідентифікація та вибір домінуючої полорольової поведінки не залежить від обраної професійної спрямованості, хоча схильна підлаштовуватися під її специфіку.

Результати порівняльного аналізу за методикою Л. Шнейдера занесено до Таблиці 3.3.

Таблиця 3.3. - Порівняльний аналіз показників за методикою Л. Шнейдера

Показник	U	P(рівень значимості)
Гендерна ідентичність	2,05*	<,05000

Примітка: * $p \leq 0,05$

За результатами порівняльного аналізу виявлено статистично значущі показники відмінності. За результатами діагностики виявлено, що досліджувані юнаки гуманітарного професійного напрямлення мають дифузний рівень ідентичності, що характеризується стадією переходу від однієї стадії формування ідентичності до іншої, хоча всі цілі та позиції ще є розмитими. Юнаки технічного професійного спрямування знаходяться на стадії мораторію, переживаючи наразі кризу ідентичності. Можливо це пов'язано із тим, що знаходячись у соціальному оточенні, котре потребує від них переходу від холодного та аналітичного розуму до більш гнучкої позиції, адже цей вік характеризується, як найменше, більшою сфокусованістю на романтичних

стосунках. Для дівчат є діже важливим, щоб юнак, у певній мірі, проявляв романтизм та гнучкість по відношенню до стосунків.

3.2. Зміст програми розвитку гендерної ідентичності юнаків

За результатами дослідження нами було виявлено, о в обох групах досліджуваних гендерна ідентичність на даному етапі ще знаходиться в процесі розвитку, зараз юнаки знаходяться у кризі ідентичності, що актуалізує необхідність створення програми розвитку ідентичності у юнацькому віці.

На даному етапі дослідження нашою метою є створення програми розвитку гендерної ідентичності у юнацький період. Слід зазначити, щ свої трактування програми розвитку надали такі дослідники як Н. Куніцина, О.Лютова, Ю.Пахомов, О. Щотка, О.Кікінеджи. У результаті аналізу програм перелічених дослідників ми маємо змогу запропонувати власну навчально-виховну програму.

Мета програми – розвиток компонентів гендерної ідентичності юнаків

Завдання створеної програми:

1. Інформування юнаків щодо особливостей розвитку гендерної ідентичності у юнацькому віці
2. Розвиток навичок презентації особистісного гендерного Я образу
3. Набуття знань щодо гендерних стереотипів, особливостей поведінки представниками різного гендеру та ефективного впровадження даних особливостей у структуру власного життя.

Форми роботи: фронтальна, групова.

Методи роботи: проведення соціально-психологічних тренінгів, бесід, групових ігор, лекцій, дебатів, вирішення групових завдань тощо.

Структура навчально-виховної програми була представлена нами у таблиці 3.4.

Таблиця 3.4. - Структура програми розвитку гендерної ідентичності у юнацькому віці

Блок	№ заняття	Мета	Вправи	Тривалість
Лекційно-інформативний блок	1	Інформування юнаків щодо особливостей розвитку гендерної ідентичності у юнацькому віці	1. Вправа «Знайомство» 2. Лекція на тему «Гендерна ідентичність та її прояв у юнацькому віці» 3. Зворотній зв'язок	<u>80 хв:</u> Вправа 1 – 20 хв Лекція – 45 хв Зворотній зв'язок – 15 хв
Когнітивний блок	2	Розвиток навичок презентації особистісного гендерного Я образу	1. Вправа «Вартість стереотипу» 2. Вправа «ідеальна жінка, ідеальний чоловік» 3. Опитування «Що я думаю виховання чоловіків та жінок?» 4. Зворотній зв'язок	<u>80 хв:</u> Вправа 1 – 20 хв Вправа 2 – 20 хв Вправа 3 – 25 хв Зворотній зв'язок – 15 хв
Поведінковий блок	3	Набуття знань щодо гендерних стереотипів, особливостей поведінки представниками різного гендеру та ефективного впровадження даних особливостей у структуру власного життя.	1. Вправа «Гендерна роль та стереотипи» 2. Вправа «Суспільні процеси» 3. Вправа «Контакти» 4. Зворотний зв'язок	<u>80 хв:</u> Вправа 1 – 20 хв Вправа 2 – 20 хв Вправа 3 – 25 хв Зворотній зв'язок – 15 хв

Мета лекційно-інформативного блоку - інформування юнаків щодо особливостей розвитку гендерної ідентичності у юнацькому віці. На даному етапі відбувається знайомство групи, встановлення контакту між групою та між юнаками та тренером. Це заняття просвітницького характеру, де тренер розповідає юнакам, що таке гендерна ідентичність, що вона включає в себе,

яким чином вона розвивається і які зусилля необхідно застосовувати особистості аби вона розвивалася.

Мета когнітивного блоку - розвиток навичок презентації особистісного гендерного Я образу. На даному етапі юнак має засвоїти навички репрезентації власного я, власних гендерних особливостей, має розмежовувати власну роль як чоловіка, розуміти роль жінки у їхньому житті тощо. В контексті даного заняття ми пропонуємо для виконання три вправи, які ми маємо розглянути більш детально.

1. *Вправа «Вартість стереотипу».* У ході вправи тренер разом із юнаками обговорює стереотип «Чоловік – годувальник, а жінка – оберіг сімейного вогнища». Так думки юнаків у відповідь на даний стереотип записуються на фліп-чарт, у заздалегідь підготовлену таблицю, де відображаються переваги та недоліки дотримання думки щодо правильності використання даного стереотипу як для них самих так і для жінок. Після чого результати обговорюються.

2. *Вправа «ідеальна жінка, ідеальний чоловік».* Метою юнаків у ході даної вправи є запропонувати та обговорити уявлення про ідеальний образ чоловіка та жінки. Тренеру необхідно відокремити та проаналізувати, наскільки погляди щодо ідеального образу чоловіка і жінки відповідають життєвим переконанням юнаків, наскільки дані переконання впливають на розвиток та прояв певних рис особистості, що відносяться до фемінінного та маскулінного комплексу тощо.

Юнаки занотовують для себе якості ідеального чоловіка та ідеальної жінки, після чого відбувається обговорення. Представляють результати юнаки наступним чином: починаючи реченні яз «Я вважаю, що жінка/чоловік повинна/ повинен....» хлопці зачитують своїх варіанти відповідей. Найбільш повторювані характеристики відображається на фліп-чарті, розділючи характеристики на соціально-преписані, зауважені в результаті власного досвіду тощо.

3. Опитування «Що я думаю виховання чоловіків та жінок?». Опитування проводиться за наступними питаннями:

1. Які найбільш важливі якості характерні для чоловіка та жінки?
2. Охарактеризуйте з власної точки зору вислів «Жіноче щастя».
3. Охарактеризуйте з власної точки зору вислів «Чоловіче щастя».
4. Чи ви вважаєте правильним розподіляти професії на «чоловічі» та «жіночі»? Якщо так, то запропонуйте варіанти таких професій та опишіть, за яким принципом Ви розподілили їх саме так.

5. Як Ви думаєте, які характерні відмінності між хлопчиками та дівчатами у розвитку мислення, інтелекту, емоційної сфери?

6. Чи є різниця у виховання хлопчиків та дівчат, у ставленні до них в процесі навчання, тощо?

7. Як саме, на вашу думку, впливають на виховання окремо матір та окремо батько?

8. Чи є різниця у ставленні різних батьків до дитини – окремо у матері, окремо у батька?

9. З ким Вам особисто легше вам спілкується - з дівчатами чи з хлопцями?

Мета поведінкового блоку - набуття юнаками знань щодо гендерних стереотипів, особливостей поведінки представниками різного гендеру та ефективного впровадження даних особливостей у структуру власного життя. Тут юнакам більшою мірою доводиться засвоювати більш практичні знання, інформацію щодо їхньої безпосередньої поведінки. В контексті даного заняття ми пропонуємо для виконання три вправи, які ми маємо розглянути більш детально.

1. Вправа «Гендерна роль та стереотипи». В ході вправи юнакам пропонується запропонований список виразів віднести до певних гендерних стереотипів та ролей. До цих виразів можна віднести наступні:

- Штамп в паспорті – не важливий фактор життя;

- Гарна зовнішність опосередковує шанс вдало одружитися;
- Фінансова забезпеченість чоловіка опосередковує гарну зовнішність його дружини;
- Чоловік має ходити на роботу, це його основне завдання;
- Головне призначення жінки – народити дитину;
- Саме чоловік має привернути увагу жінки, а не навпаки;
- Дівчин має зберігати цноту до одруження;
- Брудна та непопрасована сорочка чоловіка - це провина жінки.

2. *Вправа «Суспільні процеси»*. В ході даної вправи досліджуваним необхідно порівняти сучасний стан суспільних процесів, сучасне ставлення до статі як такої, ставлення до жінок і чоловіків, що виконують певний род діяльності. Після чого юнакам пропонується спів ставити їх із власними гендерними стереотипами, поглядами тощо.

3. *Вправа «Контакти»*. Юнакам пропонується намалювати сектори на листку паперу розміру А4. Перший сектор – добре структуровані стосунки, другий – невпевнені стосунки, третій – тривожні стосунки, а четвертий – ізоляція, дистанційовані стосунки. Юнаки розмежують ці сектори ниточкою. Після чого вони беруть оточуючі їх речі, що мають асоціації з факторами і об'єктами до відповідних секторів.

Розроблена нами програма передбачає собою три основні функції – профілактичну (за що відповідає інформаційний блок), психокорекційну (у рамках когнітивного блоку) та розвивальну (у рамках поведінкового блоку). Загалом слід зауважити, що робота із розвитку гендерної ідентичності у юнацькому віці, особливо за умови, що рівень розвитку ідентичності у учасників групи є не до кінця розвиненим та наразі вони перебувають у певній кризі – є дуже багаторівневою, різноплановою та складною за своєю структурою роботою, що передбачає досить обширний комплекс вправ, а також психокорекційну роботу.

Висновки до Розділу III

В результаті дослідження за методом гендерної біографії для юнаків, що мають гуманітарне професійне спрямування, впродовж усього дитинства більш важливим було спілкування та вплив саме мами, що у подальшому має, на нашу думку, своє наслідки у побудуванні моделі гендерної ідентичності, оскільки окрім маскулінного комплексу в ним також частково розвивався і фемінінний. Саме тому у більшості вони не бачать значущої різниці у моделях поведінки хлопчиків та дівчат, а також у стратегії їхнього виховання.

Щодо юнаків технічного професійного спрямування, головним, хто впливав на розвиток їхньої гендерної ідентичності був саме батько, тож вони більшою мірою засвоювали його чоловічу модель поведінки, пропускаючи при цьому засвоєння фемінінних рис. У результаті чого у досліджуваних юнаків даної групи побудувалося чітке розмежування між поведінкою та вихованням хлопчиків та дівчат. Тож наразі вони вважають, що дівчат та хлопці мають різну модель поведінки, мають виконувати різні функції та їхня у роль у соціумі має бути різною.

В результаті дослідження особливостей гендерної ідентичності виявлено, що для юнаків обох груп досліджуваних характерний прояв маскулінних рис. Показники у групи юнаків із гуманітарною професійною направленістю вказують на більшу вираженість у хлопців маскулінних рис. Для досліджуваних гуманітарного професійного спрямування також характерні прояв теплоти та турботи. Для групи юнаків із технічною направленістю, також характерний прояв турботи, але більшою мірою вони проявляють більш маскулінні характеристики: аналітичний розум, строгість, сила, прямота та мужність.

За результатами діагностики рівнів гендерної ідентичності виявлено, що досліджувані юнаки гуманітарного професійного напрямлення мають дифузний рівень ідентичності, тобто можна говорити, що загальна картина гендерної ідентичності цих юнаків ще не до кінця сформована. Юнаки технічного професійного спрямування знаходяться на стадії мораторію, переживаючи наразі кризу ідентичності.

За результатами порівняльного аналізу за даною методикою можна говорити про статистично значущі показники відмінності за шкалами маскулінності (за опитувальником С.Бем) ($U_{\text{емп}}=2.82$ при $p<,05000$) та фімінінності (за методикою А. Хейлбруна) ($U_{\text{емп}}=2.02$ при $p<,05000$). Визначено, що показники маскулінності юнаків технічного спрямування за опитувальником С. Бем є вищими. Визначено, що результати за шкалою фімінінності за методикою А. Хейлбруна юнаків гуманітарного професійного спрямування є вищими за юнаків технічного спрямування.

ВИСНОВКИ

В результаті теоретичного аналізу було окреслено поняття гендеру як свідомого, обраного людиною типу поведінки, уподобань, норми поведінки, що прийняті для чоловіка або жінки у сучасному суспільстві та з якими людина знайомиться та які переймає в процесі дорослішання та соціалізації за допомогою виховання батьків, перебування у колективі, навчання та перебування у колі однолітків, серед яких гендер та гендерні особливості є досить важливим, для формування стосунків та зв'язків. Було визначено поняття гендерної ідентичності як однієї з головних понять у формуванні повноцінної особистості на ряду з іншими видами ідентифікації, такими як: соціальна, рольова, статева, та ін. Було визначено фактори розвитку гендерної ідентичності у юнацькому віці, такі як: родина, де дитина спостерігає за роллю матері та батька та намагається копіювати поведінку відносно своєї статі та соціум, а особливо вплив оточення однолітків у підлітковому віці. Було визначено поняття гендерних установок як сукупність гендерної ролі та її функцій, емоційне забарвлення специфіки гендеру, самовідчуття себе в цій гендерній позиції, готовність поводити себе відносно своєї гендерної ідентичності, головний фактор виконання чоловіком чи жінкою ролі, яку підготувало для неї суспільство та загальні стереотипи.

В ході емпіричного дослідження були зібрані емпіричні дані 40 юнаків технічного та гуманітарного професійного спрямування за методиками "Гендерна біографія" І. Кліценої; Статєво-рольовий опитувальник С.Бем; Методика виявлення особливостей полорольової поведінки А.Хейлбруна; Методика вивчення гендерної ідентичності (МІГІ) Л. Шнейдера.

В результаті дослідження за методом гендерної біографії для юнаків, що мають гуманітарне професійне спрямування, впродовж усього дитинства більш важливим було спілкування та вплив саме мами, що у подальшому має, на нашу

думку, своє наслідки у побудуванні моделі гендерної ідентичності, оскільки окрім маскулінного комплексу в ним також частково розвивався і фемінінний. Саме тому у більшості вони не бачать значущої різниці у моделях поведінки хлопчиків та дівчат, а також у стратегії їхнього виховання.

Щодо юнаків технічного професійного спрямування, головним, хто впливав на розвиток їхньої гендерної ідентичності був саме батько, тож вони більшою мірою засвоювали його чоловічу модель поведінки, пропускаючи при цьому засвоєння фемінінних рис. У результаті чого у досліджуваних юнаків даної групи побудувалося чітке розмежування між поведінкою та вихованням хлопчиків та дівчат.

В результаті дослідження особливостей гендерної ідентичності виявлено, що для юнаків обох груп досліджуваних характерний прояв маскулінних рис. Показники у групи юнаків із гуманітарною професійною направленістю вказують також характерні прояв теплоти та турботи, що є фемінінними рисами. Для групи юнаків із технічною направленістю більшою мірою вони проявляють більш маскулінні характеристики: аналітичний розум, строгість, сила, прямота та мужність.

За результатами діагностики рівнів гендерної ідентичності виявлено, що досліджувані юнаки гуманітарного професійного направлення мають дифузний рівень ідентичності, тобто можна говорити, що загальна картина гендерної ідентичності цих юнаків ще не до кінця сформована. Юнаки технічного професійного спрямування знаходяться на стадії мораторію, переживаючи наразі кризу ідентичності.

За результатами порівняльного аналізу можна говорити, що юнаки гуманітарного вектору професійного спрямування відрізняються вищими показниками прояву фемінінних рис, у свою чергу інша група юнаків – більш проявляють маскулінні риси.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова К.А. Детство. Юность. Молодость / К.А. Абульханова, А.Н. Славская. – М.: МПСИ, 2010. – 369 с.
2. Алексеева А.В. Психологічна стаття як чинник становлення особистісної ідентичності у юнацькому віці : автореф. дис. ... канд. психол. наук / А.В. Алексеева. – К., 2006. – 19 с.
3. Берд Ш. Теоретизируя маскулинности: современные тенденции в социальных науках // Гендерные исследования. — 2000. — № 14. — С. 5–33.
4. Бендас Т.Б. Гендерная психология: Учебное пособие. / Т.Б. Бендас - СПб., Питер, 2006.
5. Бендас Т.В., Петрухина Е.Б (2015). Проблемы гендерной психологии лидерства: новый этап развития. Вестник РГГУ. Серия «Психология. Педагогика. Образование». Ресурс доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n>
6. Булычев И.И. Образы маскулинности и феминности в формате гендерной картины мира [Текст] / И.И. Булычев. — М., 2003.
7. Васильев Н. Н. Я-концепция: в согласии с собой / Н.Н. Васильев. — М. : Элитариум: Центр дистанционного образования. — 2009. — 240 с.
8. Василькова Ю. Быть мужчиной. Быть женщиной. Тренинг полоролевой идентичности подростков / Ю.В. Василькова. – СПб. : Речь, 2010. – 126 с.
9. Введение в гендерные исследования: учебное пособие / под ред. И. А. Жеребкиной. — Харьков : ХЦГИ ; СПб. : Алетейя, 2001. — Ч. 1. — 708 с.
10. Вейнинггер О. Пол и Характер / О. Вейнинггер вид. «Астрель» 2012 с. 156
11. Весельницкая Е. Женщина в мужском мире.- Санкт - Петербург : ИМПАКО, 1993.- 125 с.

12. Волосевич І., Герасимчук С., Костюченко Т. Молодь України – 2015. – К., 2015
13. Гендерна рівність і розвиток : погляд у контексті європейської стратегії України. – К.: Центр Разумкова, 2016
14. Говорун Т. В. Гендерна психологія: навч. посіб. / Т. В. Говорун, О. М. Кікінеджи. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 308 с.
15. Говорун Т. Стать та сексуальність: психологічний ракурс : навч. посіб. / Т. В. Говорун, О. М. Кікінежди. – Тернопіль : Навч. кн.-Богдан, 1999. – 384 с
16. Горбач–Кудря І.А. Исследование полоролевой идентичности в юношеском возрасте / И.А. Горбач–Кудря. – К. : КНУ, 2004. – 84 с.
17. Городнова Н. Гендерний розвиток особистості / Н. М. Городнова. – К. : Шкільний світ, 2008. – 128 с.
18. Городнова Н.М. Психокорекція статевої ідентифікації старшокласників / Н.М. Городнова // Наука і освіта. – 2004. – №3. – С. 36-39
19. Гендер для медій: Підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей: Видання третє, виправлене та доповнене / Ред. М. Масрчик та ін. Київ: Критика, 2017. 224 с
20. Гендерні дослідження: прикладні аспекти : монографія / За наук. ред. В. Кравця. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2013. 448 с.
21. Данильченко Д.В. Психологія статі : навчальний посібник / Д.В. Данильченко. – Ніжин : НДПУ, 2006. – 208 с.
22. Заграй Л.Д. Наративна ідентичність: механізми її формування. Журнал Прикарпатського університету імені Василя Стефаника. 2020. Т. 7. № 2. С. 85–91.
23. Иванова О.И. Формирование позитивной половой идентичности у детей старшего школьного возраста. / О.И. Иванова, А.М. Щетинина - Великий Новгород, 2006.

24. Ижванова Е. М. Развитие полоролевой идентичности в юношеском и зрелом возрасте : автореф. дис. ... канд. психол. наук / Е. М. Ижванова. – М. : МГУ им. М. В. Ломоносова, 2004. – 21 с
25. Ильин Е.П. Пол и гендер. / Е.П. Ильин - СПб., Питер, 2010.
26. Исаев Д.Н. Половое воспитание детей : Медико–психологические аспекты / Д. Н. Исаев, В. Е. Каган. – СПб. : Медицина, 1998. – 160 с.
27. Калина О. Г. Роль отца в психическом развитии ребенка / О. Г. Калина, Б. Холмогорова. – М. : Форум, 2011. – 112 с.
28. Кауненко И., Каунова Н., Иванова Н. Идентичность в системе этнопсихологического и этнологического знания в Республике Молдова. Акад. Наук Молдовы, Ин-т Культурного Наследия. Кишинев: Б. И., 2015. «Etap Poligraf». 268 с.
29. Кікінежді О.М. Гендерна ідентичність в онтогенезі особистості : монографія / О.М. Кікінежді. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. – 400 с.
30. Коваленко Ю.П., Зоська Я. В. Теоретичні засади розуміння категорії маскулінності/фемінності в соціальній площині. Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики, 2017. С. 62–71.
31. Козлов А.В. Особенности полоролевой идентичности юношей с разными уровнями удовлетворенности отношениями с отцом / А.В. Козлов // Наук. студії із соц. та політ. психології : зб. ст. – К. : Ін-т соц. та політ. психології АПН України, 2007. – Вип. 17(20). – С. 77–82.
32. Кон И.С. Мальчик – отец мужчины И. С. Кон., 2017. 704 с.
33. Кон И. С. Мужские исследования: меняющиеся мужчины в изменяющемся мире // Введение в гендерные исследования: В 2 ч. — Харьков: ХЦГИ- СПб.: Алетейя, 2001. — Ч. 1. — С. 562–605.
34. Кон И. С. Мужчина в меняющемся мире. -М.: Время, 2009. — 496 с.

35. Костерина И. В. Практики маскулинности в молодежных группах // Социологические исследования. — 2010. — № 1. — С. 116–126.
36. Кочарян А. С. Личность и половая роль : Симптомокомплекс маскулинности / фемининности в норме и патологии / А. С. Кочарян. – Х.: Основа, 1996. – 127 с.
37. Літвінова О. В. Гендерна психологія : [навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів]. / О. В. Літвінова. – Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2010. – 236 с.
38. Малкович М.М. Ідентифікація як механізм формування гендерних уявлень у дошкільному віці. Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». Вип. 23. Івано-Франківськ, 2013. С. 141–148.
39. Мухтарова З. Ш. Маскулинность – фемининность личности как фактор развития самореализации в процессе подготовки будущих психологов: автореф. дис. ... канд. психол. наук. Астрахань, 2007. 18 с.
40. Оліфірович Н. І., Белановська М. Л. Гендерна ідентичність молоді в умовах соціокультурного середовища, що змінюється. Актуальні проблеми психології. Т.7, вип.39, 2015, С. 221–231.
41. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста / Ф. Райс — СПб. : Питер, 2000. — 624 с.
42. Синельников А.С. Маскулинность [Текст] / А.С. Синельников // Словарь гендерных терминов / под ред. А.А. Денисовой; Региональная общественная организация «Восток-Запад: Женские Инновационные Проекты». — М.: Информация. — XXI век, 2002
43. Стець В. І. Ідентичність особистості: теоретико-емпіричний аналіз. Практичний посібник / В. І. Стець. – Дрогобич, редакційно- видавничий відділ ДДПУ, 2009. – 70 с.
44. Урусова Л.Х. Гендерный поход как современная теория маскулинности и отцовства. Вестник Самарского государственного

технического университета. Серия: Психолого-педагогические науки. 2015. Т. 12. № 3. С. 242-247.

45. Фазлиахметова Э. И. Особенности самоактуализации в маскулинной профессиональной деятельности // Психологические и социологические исследования проблем современного управления: мат-лы Всерос. науч. практ. конф. Уфа: БАГСУ, 2008. С. 225–229.

46. Шапарь В.Б. Новейший психологический словарь / В.Б. Шапарь, В.Е. Рассоха, О.В. Шапарь; под. общ. ред. В.Б. Шапаря. – Изд. 4-е – Роснов н/Д. Феникс, 2009, с. 256-258.

47. Штайнер К. Сценарии жизни людей. Школа Эрика Берна / К. Штайнер; [пер. с англ. Е. М. Клиорина]. – СПб. : Питер, – 2003. – 416 с.

48. Щотка О.П. Гендерна психологія: навч. посіб. / О.В. Щотка. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2019. – 358 с.

49. Эриксон Э. Идентичность: Юность и кризис / Э. Эриксон; [пер с англ.; общ. ред. и предисл. А.В. Толстых]. – М. : Прогресс, 1996. – 344 с.

50. Addis M., Cohane G. Social Scientific Paradigms of Masculinity and Their Implications for Research and Practice in Men's Mental Health Journal of Clinical Psychology, 2005. Vol. 61(6), p. 633–647 DOI: 10.1002/ jclp.20099

51. Geary D., Byrd-Craven J., Hoard M., Vigil J., Numtee C. Evolution and Development of Boys' Social Behavior. Developmental Review. Vol. 23.2003. p. 444-470. DOI: 10.1016/j.dr.2003.08.001

52. Levant R. A New Psychology of Men. Professional Psychology: Research and Practice. Vol. 27. 1996. p. 259-265. DOI:10.1037/0735-7028.27.3.259

53. Wong J., Steinfeldt J., Speight Q., Hickman S. Content Analysis of Psychology of Men & Masculinity (2000-2008) Article in Psychology of Men & Masculinity 2010, Vol. 11, No. 3, P. 170 –181.